

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Центр післядипломної освіти, дистанційного та заочного навчання
Кафедра теоретичної психології

**Корекція професійних очікувань майбутніх психологів в умовах
навчання у закладах вищої освіти**

Кваліфікаційна робота
здобувача вищої освіти
першого рівня ЗФН
за спеціальністю 053 Психологія
Юлія САВЛУК

Науковий керівник:
доцент кафедри теоретичної
психології, кандидат психологічних наук,
Олена ВАВРИНІВ

Рецензент
кандидат психологічних наук
Роман ЯРЕМКО

Кваліфікаційна робота допущена до захисту
«__» _____ 2023 р., протокол № ____
Завідувач кафедри теоретичної психології
доктор психологічних наук, професор
_____ **Зоряна КОВАЛЬЧУК**

Львів – 2024

АНОТАЦІЯ

Савлук Ю. Корекція професійних очікувань майбутніх психологів в умовах навчання у закладах вищої освіти

Кваліфікаційна робота присвячена розкриттю проблеми професійних очікувань майбутніх психологів, а також особливостей їх корекції в умовах навчання у закладах вищої освіти. У роботі подано теоретичний аналіз сутності, видів та функцій професійних очікувань, описано динаміку професійних очікувань у навчальному процесі та чинники професійних очікувань майбутніх психологів у процесі навчання. Встановлено, що досліджувані психологи досить високо оцінюють розвиток власних професійних навичок, прагнуть отримати глибокі теоретичні знання, можливість навчатися у висококваліфікованих викладачів, перспективна та затребувана спеціальність, помірний режим праці, перспективи для кар'єрного зростання, вмотивовані на успіх, із високим рівнем емоційного інтелекту. Виявлено фактори розвитку професійних очікувань: «надмірна самовпевненість», «співчутливість та прагнення допомагати», «контакт з людьми», «якісне навчання», «висока оплата праці та комфорт». Запропоновано програму корекції професійних очікувань майбутніх психологів в умовах навчання у закладах вищої освіти. Цільові завдання програми корекції охоплюють широкий спектр аспектів, що стосуються як особистісного розвитку, так і професійної підготовки: розвиток комунікативних навичок, самопізнання та корекція поведінки, формування цілей та установок, корекція професійних очікувань, розуміння ролі в професійній взаємодії, закріплення професійних навичок.

Ключові слова: професійні очікування, корекція, студенти-психологи, заклади вищої освіти, фактори розвитку професійних очікувань.

ABSTRACT

Savluk Yu. Correction of professional expectations of future psychologists in the conditions of training in institutions of higher education

The qualification work is devoted to revealing the problem of professional expectations of future psychologists, as well as the peculiarities of their correction in the conditions of study in institutions of higher education. The work presents a theoretical analysis of the essence, types and functions of professional expectations, describes the dynamics of professional expectations in the educational process and the factors of professional expectations of future psychologists in the educational process. It was established that the studied psychologists highly value the development of their own professional skills, strive to obtain deep theoretical knowledge, the opportunity to learn from highly qualified teachers, a promising and in-demand specialty, a moderate work regime, prospects for career growth, motivated for success, with a high level of emotional intelligence. The factors of development of professional expectations were identified: "excessive self-confidence", "compassion and desire to help", "contact with people", "quality training", "high salary and comfort". A program for correcting the professional expectations of future psychologists in the conditions of training in institutions of higher education is proposed. The targeted tasks of the correction program cover a wide range of aspects related to both personal development and professional training: development of communication skills, self-knowledge and correction of behavior, formation of goals and attitudes, correction of professional expectations, understanding of the role in professional interaction, consolidation of professional skills.

Key words: professional expectations, correction, psychology students, institutions of higher education, factors of development of professional expectations.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СТАНУ ДОСЛІДЖЕНОСТІ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНИХ ОЧІКУВАНЬ ОСОБИСТОСТІ У ПСИХОЛОГІЇ	6
1.1. Теоретичний аналіз сутності, видів та функцій професійних очікувань у сучасній психологічній науці	6
1.2. Динаміка професійних очікувань у навчальному процесі як показник професійного становлення майбутніх психологів	16
1.3. Чинники професійних очікувань майбутніх психологів у процесі навчання	20
Висновки до першого розділу	27
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ОЧІКУВАНЬ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ У ЗВО	28
2.1. Характеристика вибірки та опис психодіагностичних методів дослідження професійних очікувань майбутніх психологів	28
2.2. Результати та інтерпретація результатів дослідження професійних очікувань майбутніх психологів	31
2.3. Програма корекції професійних очікувань майбутніх психологів	45
Висновки до другого розділу	50
ВИСНОВКИ	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	54
ДОДАТКИ	61

ВСТУП

Актуальність дослідження. Основна ціль державної стратегії в сфері освіти сьогодні полягає у створенні та інтеграції програм, які сприяють формуванню особистості майбутніх спеціалістів. Ці програми мають на меті повноцінне виявлення індивідуальних якостей, талантів, схильностей та інтересів учнів. Дослідження в області підготовки психологів показують, що важливу роль у їх професійному зростанні відіграє не тільки наукова обізнаність та теоретичні знання, але й особистісні якості психолога. Аналізування та розуміння очікувань майбутніх психологів допомагає організувати навчальний процес таким чином, щоб сприяти розвитку їх професійних навичок і формуванню особистісної зрілості.

Вчені, які вивчали психологічні очікування з точки зору теорії соціального навчання (наприклад, А. Бандура, Д. Роттер), а також через призму педагогічної психології, розглядали професійні очікування як важливий аспект професійного напрямку майбутніх психологів. Вони визначаються як ключовий компонент життєвої та професійної перспективи, професійної позиції майбутнього фахівця. Дослідження впливу очікувань на навчальну мотивацію, професійний розвиток та самовизначення майбутніх психологів підкреслюють значення врахування цих аспектів у процесі освіти для досягнення найкращих результатів у підготовці кваліфікованих спеціалістів.

Вивчення впливу професійних очікувань на навчальний процес і мотивацію відкриває нові можливості для оптимізації підготовки майбутніх спеціалістів, акцентуючи на важливості врахування індивідуальних потреб та прагнень студентів. Такий підхід сприяє не тільки академічному успіху, але й формуванню глибокої професійної ідентичності та особистісної зрілості, що є критично важливим для успішної кар'єри в психології та інших сферах.

Такі представники педагогічної психології І. Божович, Л. Виготський, Є.Зеєр розглядали професійні очікування як компонент професійної спрямованості майбутнього психолога. Науковці Т.Титаренко, Н.Шевченко

вважають, що професійні очікування це життєва та професійна перспектива. Ж. П. Вірна, К. О. Міхно, В. Д. Потапова, Н.В.Пророк, К.Чарнецькі, Т.С.Яценко у своїх працях висвітлюють вплив очікувань на навчальну мотивацію та навчальний процес загалом.

Т. Борисовою, О. Коноваловою, І.С.Поповичем подано останні розробки концепту соціально-психологічних та професійних очікувань, а також висвітлено їх вплив на навчально-професійний потенціал особистості.

Спільною темою у дослідженнях є визнання того, що професійні очікування відіграють критичну роль у формуванні професійної ідентичності, що впливає на вибір навчальних та кар'єрних шляхів. Вони також вказують на необхідність розробки освітніх програм, що забезпечують студентам можливості для експериментування та практичного застосування знань, що, в свою чергу, може покращити їх професійне становлення та адаптацію на ринку праці.

Об'єкт – професійні очікування особистості.

Предмет – корекція професійних очікувань майбутніх психологів.

Мета – теретико-емпіричне дослідження професійних очікувань майбутніх психологів та особливості їх корекції.

Завдання:

1. Теоретично проаналізувати проблему професійних очікувань, визначити сутність, функції та чинники професійних очікувань майбутніх психологів у процесі навчання.

2. Емпірично дослідити особливості професійних очікувань майбутніх психологів.

3. Запропонувати шляхи корекції професійних очікувань майбутніх психологів.

Методи дослідження:

теоретичні: аналіз, синтез та узагальнення;

емпіричні: опитувальник А. Реана «Мотивація до успіху та побоювання невдачі», методика дослідження самооцінки та рівня домагань Дембо-

Рубінштейн, методика «Діагностика емоційного інтелекту» Н. Холла, методикою А. О. Реана «Вивчення факторів привабливості професії».

методи математико-статистичної обробки: відсотковий аналіз, факторний аналіз.

Структура роботи. Робота складається із двох розділів, висновків до розділів та загальних висновків, списку використаних джерел, додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СТАНУ ДОСЛІДЖЕНОСТІ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНИХ ОЧІКУВАНЬ ОСОБИСТОСТІ У ПСИХОЛОГІЇ

1.1 Теоретичний аналіз сутності, видів та функцій професійних очікувань у сучасній психологічній науці

Нині в українському освітньому середовищі нагально постає проблема підтримки інтересу, мотивації та загального позитивного ставлення до професії майбутнього спеціаліста-психолога на всіх етапах його професійного становлення. У системі вищої професійної освіти постають невирішені питання, пов'язані з підвищенням рівня прагнень до саморозвитку студента-психолога, його самовизначення, стимулюванням до самоактуалізації, оскільки професія психолога є творчою і потребує нетривіального підходу. Інтегральним феноменом, який формує та спрямовує особистість студента майбутнього психолога у напрямку професійного розвитку є професійні очікування [4].

Динамічний розвиток освітніх технологій зумовлює необхідність у поглибленому дослідженні умов та чинників професіоналізації суб'єкта професійної діяльності та його очікувань, які формуються як результат впливу навчального процесу. Не менш важливою умовою виникнення професійних очікувань є внутрішньо-особистісні детермінанти їхнього формування. Нині досконально не вивчено питання, яким саме чином професійні очікування впливають на професійне становлення майбутнього психолога та його психологічну готовність до виконання професійних завдань.

Виходячи зі специфіки професійного становлення майбутнього психолога важливим, є те положення, що успішна професійна реалізація майбутнього психолога тісно пов'язана з його індивідуально-особистісним розвитком, а саме – світоглядною та ціннісною життєвою позицією самого суб'єкта праці.

Надання психологічної допомоги вимагає від психолога високого

розвитку його суб'єктивної сфери та інтерактивно-перцептивних навичок. Дослідженню особистісного розвитку майбутнього психолога присвячені праці таких українських дослідників В. Г. Панка, Н. І. Пов'якель, Н. В. Чепелевої.

У педагогічній психології зазвичай професійні очікування пов'язують з фаховим спрямуванням майбутнього психолога, зокрема у наукових працях Л. І. Божович, Е. Ф. Зеєр, В. С. Мерліна, В. Г. Панка, К. К. Платонова вказується, що через спрямованість реалізується низка домінуючих потреб та мотивів особистості. Загалом автори виокремлюють компоненти професійної спрямованості: мотиви (наміри, інтереси, схильності, ідеали), ціннісні орієнтації (сенси праці, заробітна плата, добробут, кваліфікація, кар'єра, соціальний стан), професійну позицію (ставлення до професії, установки, очікування і готовність до професійного розвитку), соціально-професійний статус. На різних стадіях становлення ці компоненти є динамічними у силу різного психологічного змісту, що обумовлений характером провідної діяльності і рівнем професійного розвитку особистості.

Для розуміння семантичного континууму поняття «професійні очікування» варто розглянути сутність поняття «очікування» у сучасній науковій думці та які функції вони виконують у професійному становленні особистості майбутнього психолога. У структурі комунікативного передбачення очікування розглядається К. О. Абульхановою, як детермінанта афективно-емоційних станів особистості О.І.Вачковим, Є. П. Ільїним, С. Л. Рубінштейном, Л. Фестінгером. У когнітивній теорії «очікування» вивчалось у контексті прогнозування та ймовірного передбачення В. О. Бодровим, Дж. Келлі, С. Д. Смірновим, І. М. Фейгенбергом. На основі досліджень І. П. Павлова та П. К. Анохіна розвивалися наукові теорії біхевіористичного спрямування щодо очікувань, які знайшли відображення у працях Е. Брунсвіка, Р. Вудвортса, Е. Толмена, мотиваційні теорії очікування розроблялися дослідниками В. Врумом, Д. Маклеландом, Х. Хекгаузенем.

Аналіз наукової літератури дозволив виокремити низку досліджень, які у формуванні очікувань окреслюють особистісну значущість і привабливість

навчання та подальшої фахової реалізації студента (В. Г. Асєєв, О. О. Калмикова, Е. Толмен, Х. Хекгаузен, О. К. Черанєва).

Загалом, у сучасній науковій спільноті не існує завершеного концептуального підходу до трактування цього психологічного явища. У різних наукових підходах феномен психологічного очікування позначається низкою синонімічних понять, які поділяються за домінуючими психічними процесами, що є провідними у тій чи іншій концепції. До прикладу, у психофізіології «очікування» є складовою таких психічних механізмів як «випереджувальна діяльність», «антиципація» [5;43;44; 45; 53].

Професійні очікування, за Л. Б. Шнейдером, формуються на основі певного образу перспективного майбутнього. Особистість, втілюючи елементи «професійного життєвого плану», паралельно має певні очікування стосовно нього. Очікування супроводжують кожен зі складових професійного життєвого плану людини, пов'язаних із певною діяльністю. До таких основних складових за Л. Б. Шнейдером належать:

- головна мета (що буду робити, яким буду, з ким буду, де буду, чого досягну; ідеал життя та діяльності);
- перелік найближчих та більш віддалених цілей (чому та де навчатися, перспективи підвищення ерудиції);
- шляхи та засоби досягнення найближчих життєвих цілей (вступ до вишу, складання іспитів, влаштування на роботу);
- зовнішні умови досягнення мети (перешкоди, труднощі);
- внутрішні умови (свої можливості: стан здоров'я, здібності до навчання, особисті якості) [50, с. 133].

Д. Роттер стверджував, що очікування належать до суб'єктивної ймовірності того, що в результаті специфічної поведінки виникне певне підкріплення [23]. Дослідник розрізняє очікування, на ті, які є специфічними для однієї ситуації, і ті, що є найбільш загальними, або які застосовуються до низки ситуацій. Перші він називає специфічними очікуваннями, відображають досвід однієї конкретної ситуації та не можуть бути застосованими у

прогнозуванні поведінки. Останні, так звані генералізовані очікування, відображають досвід різних ситуацій, які Д. Роттер назвав інтернально-екстернальним локусом контролю, що уособлює собою загальне очікування того, в якій мірі люди контролюють підкріплення у своєму житті – зовнішнє чи внутрішнє [48, с. 412–415]. А. Бандура розглядає психологічне очікування з позиції самоефективності особистості. Чим вище очікування ефективності, тим вище ймовірність того, що заплановане буде успішно здійснене [8, с. 123].

В останніх розвідках українських та зарубіжних дослідників подається визначення професійних очікувань як психічного стану індивіда, який відображає співставлення суб'єктивної оцінки актуальної ситуації взаємодії та його уявлень про себе як суб'єкта [74, с. 66]. Українська дослідниця А.Фрадинська визначає професійні очікування як прогностичну спроможність уявлень майбутнього працівника, що базується на зіставленні індивідуальних особливостей, можливостей, бажань, які знаходяться під впливом соціального середовища та мають відображення у професійному самовизначенні і зростанні власної майстерності [34, с.166].

Розширюючи указане поняття, за О. В. Левченко, професійні очікування одночасно є емоційним станом та структурно-операціональним утворенням [42]. О. М. Кочнева у дослідженні проектування майбутньої професійної діяльності психологів визначає очікування як явище антиципації та вважає, що вона є формою інтелектуальної діяльності людини, направленою на формування мети, усвідомлення особистісних ресурсів, необхідних для її досягнення у найближчому професійному майбутньому, знаходження шляхів наповнення цих ресурсів, потреби в конструюванні образу очікуваного результату професійної перспективи у відповідності до визначених часових проміжків [40, с. 6].

Антиципація визначається Б. Ф. Ломовим та Є. М. Сурковим як когнітивно-регулятивний процес, в основі якого є інтегральні механізми роботи мозку, це здатність людини (у широкому сенсі слова) діяти і приймати ті чи інші прогностичні рішення з певним тимчасово-просторовим випередженням

[45, с. 53]. Залежно від типу завдань, які визначають ті чи інші конкретні дії і критеріїв, якими користується студент при їх розв'язанні. Автори визначають п'ять рівнів антиципації: сенсомоторний, перцептивний, рівень уявлень (вторинних образів), мовно-мисленевий, субсенсорний [44].

Розроблена ним «теорія функціональних систем» є найефективнішою з теорій цього типу, на нашу думку, яка має цілісний підхід до психічних процесів та явищ. Останні являють собою корисний пристосувальний ефект у взаємодії організму і середовища, що досягається при реалізації системи. Таким чином, в якості детермінанти поведінки і діяльності з позиції «теорії функціональних систем» розглядається не минуле стосовно індивіда: подія – стимул, а майбутнє – результат. Функціональні системи – це динамічні організації, що саморегулюються, діяльність усіх складових компонентів яких сприяє отриманню життєво важливих для організму пристосувальних результатів [2; 3].

Дослідження К. О. Міхно доводить, що більшість абітурієнтів обираючи професію психолога, керується не стільки бажанням здійснення на майбутнє роботи з людьми, скільки мотивами вирішення особистісних проблем. Також існує уявлення майбутніх психологів про те, що отримавши фахову підготовку за спеціальністю психолога вони зможуть безпомилково прогнозувати та вгадувати дії й поведінку будь-якої людини. Упродовж навчання, професійні стереотипи змінюються і виникає проблема розчарування у майбутній спеціальності, а також розуміння помилкового бачення професійної підготовки засобом вирішення своїх особистісних проблем. Трансформація цих уявлень з часом безперечно впливає на успішність реалізації себе як фахівця у професійній діяльності. Розчарування у майбутній професії формує негативні очікування у професійній свідомості, викликаючи при цьому прискорення виникнення у особистості явища професійної деформації [50, с. 4–5].

Умовно І. В. Вачков визначав такі варіанти можливих розчарувань студентів майбутніх психологів у навчальному процесі:

1. Розчарування у викладачах.

2. Розчарування у предметі, який вивчається (в окремих психологічних дисциплінах або в усій психології одразу).

3. Розчарування у своєму навчальному закладі.

4. Розчарування в перспективах своєї подальшої роботи [17, с. 3–5].

За Д. Макклеландом антиципуюча складова входить до змісту і структури мотивації будь-якої діяльності [89]. Мотивація полягає в очікуванні певної раніше пережитої зміни в афективно значущій ситуації. Таке мотивуюче очікування викликається сигнальними подразниками, які частково активують колишню афективно значущу ситуацію, знову надаючи їй дієвості. Дослідник вважав, що мотивом стає сильна афективна асоціація, що характеризується передбаченням цільової реакції, що базується на минулій асоціації певних ознак із задоволенням або болем [46].

У психології мотивації дослідники за допомогою теорій привабливості прагнуть якомога конкретніше пояснити цілеспрямованість дій. Привабливість сприйняття (або очікування) об'єктів або подій – це те, що запускає дію і одночасно надає їй спрямованості. Привабливість виконує як функцію енергетизації дії, так і функцію управління, при цьому вона мотивує діяльність, незважаючи на проміжки в часі і просторі. Згідно з цими теоріями, поведінка є проактивною (внутрішньо детермінованою), оскільки вона залучається в боротьбу за досягнення очікуваних цілей сприятливими або несприятливими можливостями наявної ситуації. Управління діяльністю в такому випадку спрямовано уперед, таким чином, якби жива істота постійно запитувала себе, до чого призведуть ті чи інші дії [37, с. 222].

У працях Л. О. Регуш, очікування може бути мотивованим необхідністю залучати знання про майбутнє в свою життєдіяльність і тим самим забезпечувати «попереднє налаштування», готовність до зустрічі з цими подіями [54, с. 150]. Є. П. Ільїн вважає, що у мотиві відбувається свідоме відображення майбутнього на підставі використання минулого досвіду [33, с. 69].

Сутність підкріплення можна пояснити через специфічний тип навчання,

розроблений Б. Ф. Скіннером, що отримав назву оперантного обумовлення. Його сутність полягає в тому, що людина контролює свою поведінку, орієнтуючись на ймовірні наслідки (позитивні або негативні) [20, с. 46].

Зазначеною передумовою може бути очікування цільового стану, коли власне поведінка не береться до уваги і не має ніякого значення (як, скажімо, при класичному обумовленні, коли сигнал віщує їжу), або очікування власних дій, що призводять до досягнення цільового стану. У першому випадку йдеться про очікування за типом «ситуації та їхні наслідки», у другому – «дії та їхні наслідки». Крім того, дослідник розрізняє очікування за часовими відрізками, які вони охоплюють та послідовністю дій. Очікування є недоступними для безпосереднього зовнішнього спостереження, їх необхідно виявляти опосередковано, іншими словами, вони представляють собою гіпотетичний конструкт .

Друга передумова: цільовий стан, який є підкріпленням, повинен мати певну цінність для живої істоти. Конкретні об'єкти або події можуть становити мету дії, бути пов'язаними з нею, сприяти або заважати її досягненню. У цих випадках вони мають позитивний або негативний вплив на цільовий стан. Ці об'єкти або події наділені відповідною позитивною або негативною привабливістю: вони приваблюють живу істоту або відштовхують її. Привабливість приписується всьому, що пов'язано з підкріпленням, тобто можна довести залежність попередньої поведінки від цих подій. Як і очікування, привабливість – гіпотетичний конструкт, і теоретики мотивації в різній мірі користуються ним, перш за все по-різному розглядаючи умови її виникнення. Привабливість об'єктів або подій може бути набутою або вродженою (не пов'язаною з досвідом), може залежати або не залежати від одномоментного стану потреби [27, с. 222].

Е. Толмен доводив, що і внутрішні процеси можна «вивести назовні» дослідити їх з такою ж точністю, як і під час досліджень будь-яких фізичних предметів. Для цього поведінку слід розглядати не як ланцюжок окремих реакцій, а з позиції її цілісної організації. Таку цілісну поведінку Е. Толмен

описував як систему, пов'язану зі своїм оточенням, мережею пізнавальних зв'язків. Організм орієнтується у ситуаціях, до яких пристосовується, завдяки тому, що виокремлює певні ознаки, які дозволяють розрізнити «що призводить до чого». Він не просто стикається з середовищем, а ніби йде назустріч йому зі своїми очікуваннями, будуючи гіпотези і, навіть, виявляючи винахідливість у пошуках оптимального виходу з проблемної ситуації [37, с. 251].

З огляду зазначене вище, підсумуємо: професійні очікування супроводжуються афектами та афективними станами. Це дає нам підставу зробити припущення, що передбачуване, прогнозоване студентом-психологом набуває суцільно особистісного значення. Така емоційна спрямованість зумовлює навчально-професійну мотивацію, на що вказують мотиваційні теорії. Позитивна емоційна валентність очікування визначає ступінь привабливості та є внутрішньо-детермінованою, має суб'єктивну природу та індивідуально-неповторний вияв для кожного індивіда.

Аналіз наукових джерел дозволив виокремити наступні компоненти очікувань: когнітивні, соціальні та особистісні. Проблема когнітивного компоненту очікування у навчальному процесі вкрай мало вивчена. Єдине, що на сьогодні можна стверджувати, що у структурі когнітивних очікувань психологів у навчальному процесі визначним є уявлення стосовно професії, яку вони опановують.

У дослідженнях, присвячених вивченню навчальних очікувань, О.В.Левченко вказує на їхній когнітивний компонент та попередній досвід суб'єкта освітнього процесу. Когнітивний компонент очікувань – це знання, пов'язані з майбутньою професійною діяльністю, отримані до ознайомлення з нею із різних джерел. Їх можна назвати фоновими, оскільки нова інформація сприймається і оцінюється по відношенню до цих знань. Фонові знання авторка поділяє на систематизовані та несистематизовані. Систематизовані фонові знання набуваються під час навчання у середній школі, або в будь-якому іншому навчальному закладі. Несистематизовані фонові знання щодо майбутньої професійної діяльності – стихійні, випадково набуті. На основі

фонових знань формується попереднє уявлення про навчальний предмет, його образ [42].

М. Й. Боришевський вважає, що через домагання соціально-психологічні очікування здійснюють трансформуючий вплив на особистість. Завдяки соціально психологічним очікуванням процес саморегуляції поведінки детермінується не тільки внутрішніми утвореннями, а й реальним досвідом взаємодії з навколишнім середовищем [15, с. 25–34].

І. С. Попович проаналізував та сформулював типологію соціально-психологічних очікувань, у якій професійні очікування він відніс до групи ширшого категоріального поняття рольових очікувань. Рольові очікування в контексті професійної діяльності він називав професійними очікуваннями – очікування на новому робочому місці чи вже існуючому, нинішньої роботи чи майбутньої, посади, організації, співробітників, керівництва [22-24].

О. О. Калмикова вважає, що впродовж навчання у вищій школі особливо актуальними є спонукання, мотиви, очікування, установки стосовно свого професійного навчання, зокрема, щодо професії. Система цих психологічних характеристик включається, поряд з іншими, у «Я-образ» – професіонала, особистості, яка втілюється в серію професійно-орієнтованих рішень. Професійні очікування майбутнього психолога – це певною мірою пошук екзистенційних сенсів особистості, прагнення відповісти на питання її внутрішньої сутності. Під час розгортання професійного навчання відбувається розвиток фахового «Я-образу», який досягає зрілості тільки в результаті достатнього професійного досвіду. Професійні очікування є одним із важливих спрямовуючих елементів «образу Я», вони відбивають наявність усвідомлюваних чи неусвідомлюваних пріоритетних професійних потреб у структурі особистості. Рівні й форми усвідомлення різних компонентів

У класифікації стадій професійного становлення майбутнього психолога, який є носієм професійних знань, умінь та досвіду, Н. І. Пов'якель відзначає адаптивний та професійно-розвивальний підхід. Професійно-розвивальний підхід, на її думку відображає становлення фахівця, що усвідомлює власний

досвід, здатний до самопроекування й самовдосконалення. У процесі професійного розвитку особистість є більшою мірою чинником власного розвитку, перетворення об'єктивних обставин відповідно до власних особистісних властивостей. При цьому, особистість, набуваючи статус фахівця та перетворюючись у нього, завжди проходить етап адаптивного розвитку і лише потім стає на шлях професійного розвитку, тобто етап адаптивного розвитку майбутнього фахівця завжди обумовлює накопичення знань, адаптацію у професії, набуття базових умінь та навичок [18; 19].

Л. О. Регуш визначає одним із аспектів пізнавальної діяльності прогнозування, формою знання про майбутнє образ, поняття та припущення. Професійне передбачення існує у вигляді образів – граничних цінностей, зверненими в майбутнє, які виконують функцію перспективних регуляторів життєдіяльності [31, с. 17–34].

На думку Т. М. Титаренко, одним із важливих показників професійного самовизначення студентів-психологів є професійна перспектива як побудова образу професійного майбутнього, уявлення про ймовірні значущі події в майбутньому професійному житті. Образ професійного майбутнього – досить складне утворення, яке включає у себе когнітивно-оціночні компоненти, має предметний зміст, відображає цінності та сутність професійної діяльності для особистості. Найбільш виразно професійна перспектива особистості відбивається в уявленні про значущі події минулого і майбутнього, пов'язані з професійною діяльністю [33].

Професійне становлення майбутнього психолога у вищій школі характеризується низкою психологічних феноменів та процесів, що зумовлені соціальними чинниками. Зокрема, в умовах адаптації до навчального процесу та взаємодії із соціальним середовищем у студента – майбутнього психолога, формується особисте ставлення до професії та фахова спрямованість, прагнення до саморозвитку й очікування, що у свою чергу зумовлює появу рольової поведінки, перебирання цінностей цієї соціальної спільноти.

Отже, очікування виконують адаптивну, комунікативну, регуляційну та

когнітивну функції. При долученні емоцій та особистісної значущості відносно об'єкта або події у антиципації студентом-психологом, ми можемо стверджувати про виникнення суб'єктивно-особистісного феномену випереджального відображення – очікування, яке детермінує навчально-професійну поведінку.

1.2.Динаміка професійних очікувань у навчальному процесі як показник професійного становлення майбутніх психологів

Головним показником професійного становлення та самовизначення майбутнього психолога є очікування у період навчання у вищому освітньому навчальному закладі, тобто, період студентства. Саме в цей період не лише відбувається ознайомлення із специфікою обраної професії, надбання базових професійних навичок і умінь, але й формується ціннісне ставлення до професії і мотивація майбутньої професійної діяльності. Крім того, відбувається первинне «освоєння» професії, визначається життєва і світоглядна позиція молодої людини, вивчаються індивідуальні способи дії, поведінки і спілкування [42].

Формування адекватних професійних очікувань майбутнього кваліфікованого спеціаліста вимагає врахування методів та обсягів теоретичної підготовки у навчальному процесі, які б у повній мірі забезпечували ці завдання. Підготовка практичних психологів у сучасній освітній парадигмі підпорядковується академічним принципам, що забезпечують високу теоретичну обізнаність майбутнього фахівця. Незважаючи на це, у методиці підготовки практичних психологів актуальними виявляються завдання, що стосуються удосконалення особистості майбутнього фахівця, придатного до реалізації висококваліфікованої професійної діяльності.

Феномен професійного очікування як системного утворення характеризує спрямованість студента- психолога у майбутнє та визначає динаміку низки важливих психічних процесів та станів, виявляючись їхньою детермінантою. Теоретичний аналіз та експериментальні дані підтверджують, що нині

приділяється недостатня увага внутрішньо-особистісним спонукам професійної діяльності. Професійні очікування як інтегральне утворення психіки при його глибокому вивченні дозволяє отримати швидкі відповіді щодо навчально-професійної мотивації, фахової спрямованості, особистісної позиції стосовно професії у їхній цілісності, не фрагментуючи вивчення кожного з них окремо. Здійснення цілеспрямованого формувального впливу на професійні очікування у межах навчального процесу уможливорює формування низки таких властивостей студента – майбутнього психолога, як мотивація, професійна компетентність, привабливість професії, психологічна готовність до виконання своїх професійних обов'язків та підвищення власного рівня гармонізації особистості.

Проблема формування професійних очікувань зумовлена їхньою багаторівневістю та складністю структур, які їх утворюють. На нашу думку, критерії які відображають динаміку професійних очікувань, становлять такі структури психіки студента-психолога як мотиваційна сфера, «образ Я», самооцінка, рівень домагань та професійна компетентність. Однак розвиток кожної окремої сфери може не дати очікуваного результату, оскільки професія психолога вимагає глибокої внутрішньої зацікавленості та прагнення до постійного саморозвитку самого студента – майбутнього психолога, розвитку знань і вмінь не лише впродовж навчання у вищій школі. Постійне вдосконалення та безперервне навчання повинно супроводжувати фахівця впродовж усієї його професійної кар'єри.

Т. П. Борисова під професійними очікуваннями розуміє спрямованість студента-психолога в майбутнє. Студент-психолог формує образ бажаного майбутнього через контекст сприйняття реальності. Професійні очікування стають необхідним компонентом формування фахового майбутнього індивіда через конкретні дії в теперішньому часі. Отже, у суб'єкта виникає необхідність не тільки діяти цілеспрямовано, а й передбачаючи бажані події, здійснювати певний набір дій у теперішньому часі. Підґрунтям для таких дій, як підсумовано раніше слугує антиципація, що дає можливість передбачати

можливий розвиток ситуації, і передбачення майбутніх подій [14].

С. Д. Смірнов зазначає, що адекватність сприйняття залежить від перевірки ймовірнісних припущень саме у практичній діяльності, а саме про істинні сутності сприйнятого, та забезпечує корекцію поведінки [70, с. 51].

Компонентом професійної компетенції А. О. Деркач визначає таке психолого-професійне утворення як професійна позиція. Саме у професійній позиції розкривається спрямованість студента-психолога, його особистісного ставлення та очікування стосовно професії [24, с. 16].

У професійній позиції відображається сутність професійних очікувань на конкретному проміжку становлення спеціаліста. Так, О. К. Соколовська розглядає професійну позицію майбутніх психологів як структурно-динамічну особистісну змінну, що визначає ставлення фахівця до різних сторін професійної дійсності [18].

При визначенні сутності поняття «позиція особистості» дослідники виокремлюють різні підходи [21; 30]. Так, у руслі гуманітарної методології феномен позиції особистості (особистісна позиція) розглядається як система відносин людини до світу, до інших людей, до себе. Система відносин особистості до життя або особистісна позиція – особистісне утворення, що дозволяє людині організувати своє життя, вирішувати протиріччя, визначати ціннісне ставлення до життєвих подій і явищ. Особистісна позиція, будучи способом життєвого самовизначення особистості, одночасно акумулює і виражає сукупність життєвих цінностей людини та її основні очікування у майбутній діяльності [26].

Систематизуючи основні підходи українських науковців до підготовки практичних психологів можна виокремити три основні лінії, при реалізації яких забезпечується високий рівень професійної компетенції та формування професійної позиції психолога [13; 56; 84]. Перша – розвиток і формування професійних знань, умінь і навичок, що полягає у загально-гуманітарній та загальнотеоретичній підготовці, що здійснюється традиційними лекційно-семінарськими формами та методами. Друга – формування професійної

мотивації, позиції або спрямованості, ставлення до професії та умов її здійснення. Підготовка полягає у вивченні теоретичних і методичних засад та конкретного напрямку прикладної психології. Третя – формування особистісних рис і якостей, що забезпечують успішність професійної діяльності, а саме, компетентностей, які інтегруються у соціальну компетентність. На цьому рівні формується професійний світогляд, який передбачає практичні заняття, проходження практики та навчальні семінари. Підготовка полягає у формах професійного практикування, а саме – в опануванні технологій у межах обраної спеціальності. Основною формою навчання тут є освітня робота аналітико-практичного спрямування (семінари, вивчення досвіду роботи, обмін досвідом, тренінги) [54].

Н. В. Чепелева вважає, що для успішного формування професійної світогляду психолога важливе значення має опанування вмінь бути клієнтом психотерапевта. Поставивши студента – майбутнього психолога, у цю роль, ми допомагаємо йому продіагностувати власну особистість, озброюємо науково обґрунтованими методами самопізнання. Крім того, при цьому здійснюється первинна корекційна робота, оскільки студенти-психологи навчаються окремих прийомів самокорекції та самореабілітації [55, с. 244].

Ж. П. Вірна стверджує що, у процесі професійного становлення необхідним є усвідомлення «прийняття» як професійної якості через «прийняття себе». Уміння оцінити себе, дати аналіз властивостям свого характеру й особливостям поведінки є украй важливим для майбутньої діяльності студента-психолога [19].

Отримання психологічних знань у процесі навчання в цілому передбачає досить глибоке розуміння внутрішнього світу та звернення до власних рефлексивних можливостей, а також їхнє посилення. Отже, набуваючи здатність орієнтуватися у своєму внутрішньому світі, розуміти його, студент-психолог, починає розуміти свої істинні спонуки, очікування, які і визначають вектор базової спрямованості особистості [24, с. 84–87]. Чим більша обізнаність у професійних деталях та ширше коло знань відносно власної особистості, тим

більша ймовірність того, що професійні очікування будуть відповідати адекватній зовнішній ситуації.

Отже, ураховуючи зазначене вище, варто відзначити два аспекти професійної підготовки майбутніх психологів, які впливають на формування очікувань: це професійний та особистісний. Як зазначає В. Г. Панок, нині надзвичайно актуальним є питання перебудови освітнього процесу вищого навчального закладу на засадах цілеспрямованого формування особистості психологів не тільки з погляду формування їхніх знань, умінь, навичок, норм і цінностей, а й професійної позиції (спрямованості, ставлення, мотивації та очікувань) та соціальної компетентності як інтегрального особистісного утворення, яке підтверджує компетентну зрілість майбутнього фахівця [54].

Динаміка професійних очікувань зумовлена самою суттю навчального процесу як такого, що стимулює розвиток та прагнення студента – майбутнього психолога, до самовдосконалення. Рівень сформованості професійної позиції відрізняється відповідно до етапів навчання і залежить від розвитку майбутнього спеціаліста, який проявляється у динаміці змін професійних очікувань через перетворення зовнішнього знання у внутрішнє.

1.3. Чинники професійних очікувань майбутніх психологів у процесі навчання

Під час навчально-професійного розвитку у майбутнього психолога складаються уявлення про професійну діяльність. Ці уявлення можна назвати образом професії, який утворює ієрархічну цілісність, що складається з підструктур, які беруть участь у когнітивній інтерпретації дійсності, комунікації, формуванні уявлень про себе як професіонала. На основі цього образу студент – майбутній психолог, обирає та інтерпретує інформацію про навчальну дійсність та про самого себе як майбутнього професіонала, таким чином формує певні очікування. У процесі навчання відбувається розвиток та зміни професійних уявлень та очікувань студента-психолога. Вступивши до

вищої школи першокурсники-психологи мають певні очікування щодо професії, які можуть базуватися на міфах, побутових думках і, як правило, не відповідають дійсності. Нереалістичні очікування спричиняють виникнення стану неготовності до сприйняття реальності, який характеризується невідповідністю з вірогідними подіями у навколишньому середовищі, що в свою чергу, сприяє формуванню неадекватних професійних очікувань студентів-психологів.

У педагогічних науках наголошується, що у навчальному процесі відбувається постійний обмін інформацією, тобто йому властива динаміка. Взаємозв'язок статичної й динамічної ілюструє стрибкоподібний розвиток живої системи. Проблема динаміки та статичності у психологічній науці не була предметом наукових досліджень, хоча ці терміни є широко уживаними у науковому обігу [83, с. 111].

Слід констатувати, що серед досліджень нині існує незначна кількість спроб українських та зарубіжних науковців розкрити сутність професійних очікувань студентів – майбутніх психологів, у навчальному процесі, та певні уявлення щодо чинників, які зумовлюють їхню динаміку [14; 38; 74; 75]. У науковій концепції О. В. Тишковського професійні очікування пов'язані з двома основними чинниками: особистісними і ситуативними. Як зазначає автор, ситуативні чинники являють собою відображені індивідом суттєві характеристики ситуації, в якій виявляється поведінка індивіда. Особистісні чинники відображають значущі характеристики суб'єкта, які впливають на загальну динаміку його професійних очікувань суб'єкта [177, с. 66].

Теоретичний аналіз наукових джерел дозволив сформувати структуру чинників, що впливають на динаміку професійних очікувань у навчальному процесі:

- об'єктивні чинники (загальнотеоретична професійна підготовка у навчальному процесі);
- об'єктивні соціальні чинники (очікування соціальної групи та рольові очікування);

- суб'єктивні усвідомлювані чинники (професійні прагнення, самооцінка, мотивація, самоактуалізація);
- суб'єктивні неусвідомлювані чинники (зумовлені інфантильним досвідом, психологічними захистами).

Об'єктивні чинники ми поділяємо на навчально-професійні та соціальні. Це очікування, що виникають щодо теоретичної частини навчального процесу та виявляються в уявленнях студента – майбутнього психолога стосовно нього, форми і змісту навчально-професійної діяльності, дисциплін, що вивчаються. У тих випадках, коли індивід володіє достатньою кількістю інформації, він здатний реагувати на актуальну ситуацію спокійно. Більш того, у нього навіть можуть виникати позитивні емоції, якщо про дану ситуацію він знає більше, ніж це йому необхідно.

Об'єктивні соціальні чинники професійних очікувань полягають у перебуванні студентів – майбутніх психологів у соціально-професійному середовищі, об'єднаному спільним світоглядом, цінностями та взаємними очікуваннями. В освітньо-соціальному середовищі цілі, які студент-психолог ставить перед собою, підкріплюються очікуваннями інших людей. Кожна особистість залучена у мережу соціально-освітніх взаємин. Завдяки тому, що вона є тим, ким вона є, студент-психолог очікує, що інші будуть ставитися до нього певним чином. Такі очікування у соціальній психології називають «соціальними експектаціями», вони тісно пов'язані із соціальними ролями, які виконує людина.

Соціально-психологічні очікування, пов'язані з виконанням індивідом соціальної ролі, що є у більш вузькому розумінні професійною роллю. Р. Мертон вважає, що роль – це самовиховна установка соціального очікування, яке чинить тиск на поведінку особистості залежно від ціннісних орієнтацій останньої [90]. Для пояснення механізму виконання ролі залучаються різні особистісно-психологічні категорії. В. Коту розрізняє терміни «прийняття ролі» та її «розигрування» [85].

Під суб'єктивними актуалізованими чинниками динаміки професійних

очікувань ми розуміємо самооцінку та рівень домагань і мотивацію. Ця група чинників є усвідомленою студентом – майбутнім психологом, та дає відповіді на питання: «чого я хочу досягти?», «що мені необхідно в даний момент?», «що я можу досягти?», «як багато я можу досягти?» та ін.

Значущість мотивації у діяльності та професійному становленні широко розглядається зарубіжними вченими.

Д. Макклеланд вважає, що всі чинники, які підвищують здатність до діяльності, є мотиваційними або детермінантами посилення мотивації. До так званих мотиваційних чинників він відносить звички, очікування та мотиви [46, с. 113].

Як зазначає А. Реан, працівники, мотивовані внутрішніми чинниками діяльності, схильні визначати свою особисту ідентичність більшою мірою через роботу або кар'єру. Якщо студент-психолог керується внутрішньою мотивацією, він більше втягується у навчання, показує в ньому кращі результати і підсилює свою ідентичність. Відповідно зростає і його внутрішня мотивація до праці та змінюються очікування. Але цей цикл може мати і зворотну спрямованість, якщо змінюється будь-який із зазначених чинників. Почуття власної некомпетентності, зміна пріоритетів діяльності, нарешті, звичайна перевантаженість зменшують внутрішню мотивацію студента – майбутнього психолога, і призводять до зниження його залученості у навчальну діяльність, зниження його результативності [63, с. 68].

У дослідженнях проблеми формування професійних очікувань було встановлено, що людина приступає до діяльності з певними претензіями і очікуваннями, які згодом можуть змінюватися. Сукупність цих очікувань зміщається від непевних – до точних очікувань, цілей або домагань. Щодо очікування досягнень, то Ф. Хоппе запропонував назвати їх рівнем домагань. Виходячи з обставин, рівень домагань може коливатися між метою «витягти з дії максимум досягнень» і повною відмовою від будь-якого досягнення. Рівень домагань народжується, як про це зазначав Ф. Хоппе, із двох протилежних тенденцій: з одного боку, тенденції підтримати своє «Я», свою самооцінку

максимально високо, а з іншого – тенденції стримати свої домагання, щоб уникнути невдачі і тим самим не заподіяти шкоди самооцінці. Утворені у результаті конфлікту двох тенденцій хиткі психологічні хвилі рівня домагань виконують, принаймні, дві найважливіші психологічні функції. По-перше, вони регулюють конкретну тактику творення мети та очікувань та є необхідним інструментом пристосування до мінливих умов середовища. По-друге, вони за можливістю оберігають студента-психолога від нанесення шкоди його самооцінці, почуттю власної гідності [87]. Рівень домагань формується під впливом успіхів або невдач у попередній діяльності. Той студент, який часто зазнає невдачі, чекає і далі на невдачу, і навпаки, успіх у попередній діяльності привертає до очікування успіху і надалі [31, с. 39–40].

Навчально-професійні очікування взаємопов'язані з «образом Я» та впливають на навчальну мотивацію студента – майбутнього психолога. У ситуації, якщо в студента невисокий рівень домагань, але він отримує високу оцінку, це є неочікуваним результатом для нього та успіх присвоюється нестабільному зовнішньому чиннику – везінню. Отже виявляється, що очікування успіху жодним чином не підкріплюють позитивне самооцінювання у навчальній діяльності. З іншого боку, якщо невдача на іспиті таким студентом очікується та відбувається, то він співвідносить її зі стабільними внутрішніми чинниками – низькими здібностями. Таким чином виявляється, що успіх не підвищує самооцінки, а невдача ще більше занижує її, тим самим підживлюючи постійне очікування невдачі в навчальній діяльності. У випадку, якщо така тенденція тримається досить довго та не має педагогічного й психокорекційного впливу, то це призводить до неадекватно заниженого «образу Я» (заниженої самооцінки) у навчально-професійній діяльності майбутнього фахівця [49, с. 137–138].

Під суб'єктивними неусвідомленими чинниками професійних очікувань ми розуміємо «Я-образ» студента-психолога у навчальній діяльності. І. С. Кон окреслює такі його види: «справжнє Я» (яким індивід бачить себе в дійсності в даний момент); «динамічне Я» (яким індивід хоче стати); «фантастичне Я»

(яким йому потрібно було б бути, відповідно до засвоєних ним моральних норм і зразків); «майбутнє» або «можливе Я» (тип особистості, яким, як здається індивіду, він може стати); «ідеалізоване Я» (яким приємно бачити себе; цей образ може включати в себе компоненти «теперішнього», «ідеального» і «майбутнього Я») [37, с. 65]. Є. О. Клімовим вводиться також «Я-професійне» [36]. Відповідно до «Я-образу» особистість інтерпретує свої дії та дії інших в конкретній ситуації. Окрім того, у студента-психолога створюються певні очікування і уявлення про те, що може або повинно відбутися за умови розвитку конкретної ситуації [63, с. 58].

Люди з дійсно завищеним образом себе, як правило, орієнтовані на соціальний успіх. Вони походять з родин, де особливе значення надається досягненням, престижу в суспільстві. З психологічного огляду соціальний успіх може компенсувати невпевненість. Прагнення успіху в цих людей невгамовне, міжособистісні стосунки дисгармонійні. Залежність таких людей від поглядів значущих для їхньої самооцінки людей дуже велика, тому, очікування у таких студентів будуть спиратися на задоволення установок та очікувань останніх [55].

Особливої уваги у дослідженні суб'єктивних чинників, що визначають динаміку професійних очікувань заслуговує психоаналітична інтерпретація цього феномену.

У психоаналітичній теорії З. Фрейда проблемі очікування не було приділено окремої уваги, але феномен передбачення згадував як очікування, що спираються на попередній досвід, частіше досвіді дитинства, та є основною рушійною силою в утворенні захисних механізмів, обмовок, тривоги та страху [76].

Викривлення соціально-перцептивної сфери реалізуються через систему психологічних захистів особистості. Що більшою мірою актуалізується особистісна проблематика, то інтенсивнішими є вияви захисних тенденцій особистості, супроводжуваних відступами від реальності на догоду ідеалізованому «Я» [18, с. 58].

Як зазначає Т. С. Яценко через обтяження психіки суб'єкта «психологічними захистами» створюється феномен «хибного кола». Очікування невдачі призводить до невдачі, невдача зумовлює потребу відступу від реальності, відступ від реальності веде до невдачі і т. д. У межах феномену «хибного кола» очікування вимушено стабілізуються і, з часом, самі впливають на реальність – «очікуване стає реальним» [54].

Під дією захисних механізмів утворюється система очікувань людини, однак, не знаходячи підтвердження успішності уявлених стратегій у реальному соціумі, призводить до складного процесу переоцінки установок, приписів батьків, які у результаті інтеріоризації стали власними, внутрішніми переконаннями індивіда. Наслідками описаних процесів є такі феномени як розчарування у професії, професійне вигорання та депресія. Для ілюстрації процесу формування очікування в суб'єктивному неусвідомлюваному аспекті пропонуємо наведену нижче схему

На думку О. Є. Сапогової, психологічна «непропрацьованість» деструктивних утворень психіки особистості самого психолога здатна призвести до своєрідної деформації, яка відображається у відсутності професійної ментальності, недостатній сформованості особистісних смислів професії, втраті внутрішньої мотивації до здійснення професійної діяльності, в нездатності вирішити власні внутрішні проблеми [66]. Варто наголосити на тому, що майбутній психолог повинен бути вільним від власних внутрішніх протиріч та здатним до вирішення психологічних проблем через усвідомлення своєї індивідуальності [47]. Оскільки неусвідомлені психічні деструкції зумовлюють негативну динаміку професійних очікувань та стають перешкодою у саморозвитку та самоактуалізації студента-психолога.

Одним із чинників динаміки очікувань студента – майбутнього психолога є потреба в самореалізації. Самореалізація як життєва орієнтація звернена до тих сторін «Я», які ще не виявилися, але передбачаються у вигляді потенційних можливостей. Майбутній фахівець виявляє цей свій потенціал різними способами, перевіряючи, випробовуючи себе, підтверджуючи наявність

потенціалу або відступаючи, щоб набрати нові дані про свої поки нерозкриті можливості. Природною у цьому випадку є така організація життя, за якої регулятором професійної діяльності є мета, що сформована для себе самою людиною. Звірення результату з досягнутою метою дозволяє або підвищувати рівень вимог до себе і ставити більш складну мету, або розвивати якості, необхідні для реалізації поставленої, але поки ще нереалізованої мети.

Висновки до першого розділу

Аналіз наукової та методичної літератури уможливив конкретизацію низки визначень поняття «очікування», «професійні очікування». Нами визначено об'єктивні (чинники, зумовлені навчальним процесом, та соціальні чинники) і суб'єктивні (усвідомлені та неусвідомлені) чинники динаміки професійних очікувань майбутніх психологів у процесі навчання. Навчально-професійні чинники зумовлюють динаміку очікувань стосовно раніше засвоєної та актуальної інформації щодо теоретичної частини професійної підготовки. Суб'єктивні чинники динаміки професійних очікувань полягають у суб'єктивно-особистісному ставленні майбутнього психолога до професійної діяльності та до себе як суб'єкта останньої. До суб'єктивних чинників ми відносимо ті, що є свідомими для студента – майбутнього психолога, та неусвідомлені, зумовлені інфантильним досвідом. До усвідомлених чинників ми відносимо професійну самооцінку, рівень домагань майбутнього психолога і прагнення до самоактуалізації. До неусвідомлених чинників динаміки професійних очікувань належать такі очікування, які опосередковані захисними механізмами, що зумовлюють відступи від реальності. Отже, динаміка професійних очікувань майбутніх психологів відбувається під дією навчального процесу, пов'язана з формуванням професійної компетентності і позиції та залежить від того, на якому етапі фахового розвитку знаходиться суб'єкт навчання.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ОЧІКУВАНЬ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ У ЗВО

2.1. Характеристика вибірки та опис психодіагностичних методів дослідження професійних очікувань майбутніх психологів

Особистісні та професійні зміни, що відбуваються у майбутнього психолога впродовж фахової підготовки, характеризуються динамікою на кожному етапі його професійного становлення. На кожному витку професійного розвитку завдяки цим змінам трансформуються і очікування студента-психолога. Для дослідження професійних очікувань нами було сформовано групу із 63 студентів 4-го та 5-го курсів спеціальності «Психологія» Львівського державного університету внутрішніх справ.

На основі аналізу наукової інформації щодо професійних деформацій перед нами постала необхідність створити авторську анкету (додаток А), яка б сприяла виявленню показників якісного та кількісного впливу об'єктивних та суб'єктивних чинників на формування професійних очікувань.

Ціль анкетування полягала у вивченні характеристик професійних очікувань студентів-психологів та встановленні ключових параметрів для їх аналізу за допомогою математичної статистики. Анкета містила шість розділів з питаннями. Перший розділ зосереджувався на оцінці студентами своїх професійних навичок у різних аспектах діяльності психолога (запитання № 5 анкети). Цей блок дозволив визначити особисті очікування студентів щодо рівня їх знань з різних академічних дисциплін, що відображає їх самосвідомість та готовність до професійної роботи, а також дослідити, як змінюється рівень їх теоретичної підготовки протягом навчання.

Другий розділ містив питання, що досліджували професійні очікування студентів шляхом аналізу їхніх навчальних цілей на факультеті. Ця частина була націлена на аналіз змін у навчально-професійних очікуваннях, виходячи з

їхньої зовнішньої мотивації для навчання на психологічному факультеті (запитання № 6 анкети), включаючи такі аспекти, як престижність професії, матеріальні переваги, можливість заводити нові знайомства, отримання якісної та глибокої освіти тощо.

Третій розділ анкети був спрямований на дослідження планів студентів-психологів після завершення навчання в університеті, зокрема, якою діяльністю вони бачать себе займатися (запитання № 7). Четвертий розділ мав за мету з'ясувати, в яких організаціях майбутні психологи бажають працювати, та відслідковувати, як змінюються ці переваги (запитання № 8). П'ятий розділ був націлений на аналіз очікувань студентів щодо умов майбутньої професійної діяльності, що дозволило виявити еволюцію їхніх поглядів на протязі всього періоду навчання (запитання № 9). Крім того, в дослідження було включено інтерв'ю як додатковий метод для уточнення даних, отриманих за допомогою анкетування.

Опираючись на сучасні дослідження професійних очікувань та використовуючи емпіричні дані з авторської анкети, було розроблено експеримент для вивчення динаміки цих очікувань протягом навчального процесу. Визначені критерії дозволяли відслідковувати зміни в очікуваннях, що стосуються особистісного сприйняття та оцінки майбутньої професійної діяльності студентами-психологами.

На основі теоретичного аналізу нами було виокремлено основні фактори професійних очікувань та підібрано методи для їх дослідження. Розглянемо підібрані психодіагностичні методики дослідження.

Опитувальник А. О. Реана «Мотивація до успіху та побоювання невдачі».

Мотивація досягнення успіху визначається як постійне очікування індивідом почуттів гордості та задоволення від досягнення успіху. Натомість, схильність до уникнення невдачі визначається як результат взаємодії мотиву уникнення невдачі (бажання уникнути поразки та почуття сорому) та її небажаності в конкретній ситуації. Чим складнішим є досягнення успіху (тобто

чим нижча його ймовірність), тим більше він приваблює, а привабливість уникнення невдачі знижується зі зростанням ймовірності успіху.

Класифікація рівнів мотивації до успіху або уникнення невдач має на меті виявлення ключових мотиваційних та поведінкових тенденцій у очікуваннях. Ця класифікація розділена на три головні категорії: низький, середній та високий рівень. Студенти-психологи з низькими показниками мають тенденцію до уникнення невдач, що вказує на переважання негативних очікувань щодо їхнього майбутнього. Середній рівень не виявляє чітко вираженої мотиваційної спрямованості, тоді як високий рівень вказує на сильну сподівання досягнення успіху.

Методика дослідження самооцінки та рівня домагань нами застосовувалась Дембо-Рубінштейн (модифікація А. М. Прихожан). Ця методика дозволила отримати кількісні дані стосовно самооцінки та рівня домагань студента-психолога як детермінанти формування професійних очікувань.

Методика «Діагностика емоційного інтелекту» Н. Холла призначена для виявлення здібностей особистості розуміти відносини, що репрезентуються в емоціях, і керувати своєю емоційною сферою на основі прийняття рішень. Методика складається із 30 тверджень та передбачає п'ять варіантів відповідей. Вона містить в собі п'ять шкал: емоційна обізнаність, управління своїми емоціями, самомотивація, емпатія, розпізнавання емоцій інших людей. Рівні парціального емоційного інтелекту у відповідності зі знаком результатів: високий, середній і низький.

Методика А. О. Реана «Вивчення факторів привабливості професії».
Шкала привабливості професії містить 11 чинників:

- 1 – суспільна цінність;
- 2 – робота з людьми;
- 3– творчий характер професії;
- 4 – відсутність перевтоми;
- 5–висока оплата праці;

- 6 – можливість до самовдосконалення;
- 7 – наявність здібностей;
- 8 – відповідність характеру;
- 9 – комфортна тривалість робочого дня;
- 10 – відсутність частого контакту з людьми;
- 11 – соціальне визнання.

2.2. Результати та інтерпретація результатів дослідження професійних очікувань майбутніх психологів

Використовуючи спеціально розроблену анкету, було отримано відповіді, які допомогли виявити професійні очікування студентів-психологів через процес саморефлексії. Ця анкета була спрямована на дослідження, як розвиваються професійні очікування студентів протягом навчання, і як ці очікування можуть впливати на їхню мотивацію до навчання та професійний розвиток в майбутньому. Студентам було запропоновано оцінити свої професійні очікування на шкалі від 0 до 10, де 0 означає повну відсутність очікувань, а 10 — їх найвищу інтенсивність..

Перший розділ анкети був націлений на оцінку студентами-психологами реалістичності їхніх очікувань відносно власних професійних знань і навичок. Респондентам було задане питання: «На ваш погляд, якими професійними навичками ви володієте на поточному етапі вашого навчання?». Відповіді дозволили провести аналіз самооцінки студентів щодо їхніх професійних знань та навичок. Основою для цього аналізу послужило визначення того, як студенти ранжують різні навички за ступенем володіння ними, що дало можливість виміряти розподіл їхніх самоочікувань відносно професійних компетенцій.

Рисунок 2.1. Результати дослідження професійних навичок

Як бачимо на рисунку, досліджувані психологи досить високо оцінюють розвиток власних професійних навичок не дивлячись на те, що вони ще не завершили навчання. Зокрема, вважають що можуть займатись психодіагностичною роботою 89,2% досліджуваних психологи, консультативною – 92,3%, психокорекційною – 89,1%, психотерапевтичною – 58,6 та профілактичною – 51,9% досліджуваних респондентів.

Другий блок анкети був зосереджений на аналізі змін у навчально-професійних очікуваннях студентів. Було запропоновано ряд питань, спрямованих на всебічне висвітлення їхніх очікувань від навчального процесу на факультеті. Один із типів питань був сформульований наступним чином: "Які ваші очікування від навчання на факультеті?", з метою виявлення різних аспектів професійних очікувань студентів.

Після проведення первинного математичного аналізу даних, було визначено відсоткове співвідношення відповідей серед усіх респондентів, що дозволило отримати узагальнений показник професійних очікувань учасників опитування. На рисунку 2.2. зображено результати дослідження навчально-професійних очікувань. Навчально-професійні очікування розподілились

наступним чином: отримати глибокі теоретичні знання – 62,3%, можливість навчатися з інтересом – 52,1%, можливість багато навчатися та практикувати – 66,3%, можливість навчатися у висококваліфікованих викладачів – 67,3%, навчання у дружньому середовищі – 52,3%, отримання вищої освіти – 64,3%, отримати якісну освіту – 57,3%, перспективна та затребувана спеціальність – 66,1%, можливість престижної роботи – 72,2%, мати високооплачувану спеціальність – 71,3%.

Рисунок 2.2. Результати дослідження навчально-професійних очікувань

Ціль третього блоку анкетування полягала у вивченні конкретних професійних очікувань студентів-психологів відносно їх майбутньої професійної діяльності після завершення вищої освіти. Завдання цієї частини анкети було зосереджено на ідентифікації поглядів студентів на потенційні сфери працевлаштування, типи робіт, які їх цікавлять, а також очікування від майбутньої професії. Питання блоку: «якими характеристикам, на Вашу думку, повинна відповідати робота, яка б Вас привабила?». До них додавалися варіанти відповідей, які необхідно було проранжувати від 0 до 10, де чим вищий бал, тим сильніше прийняття

студентом певного типу професійного очікування. На рисунку 2.3. бачимо результати дослідження професійних очікувань майбутніх психологів.

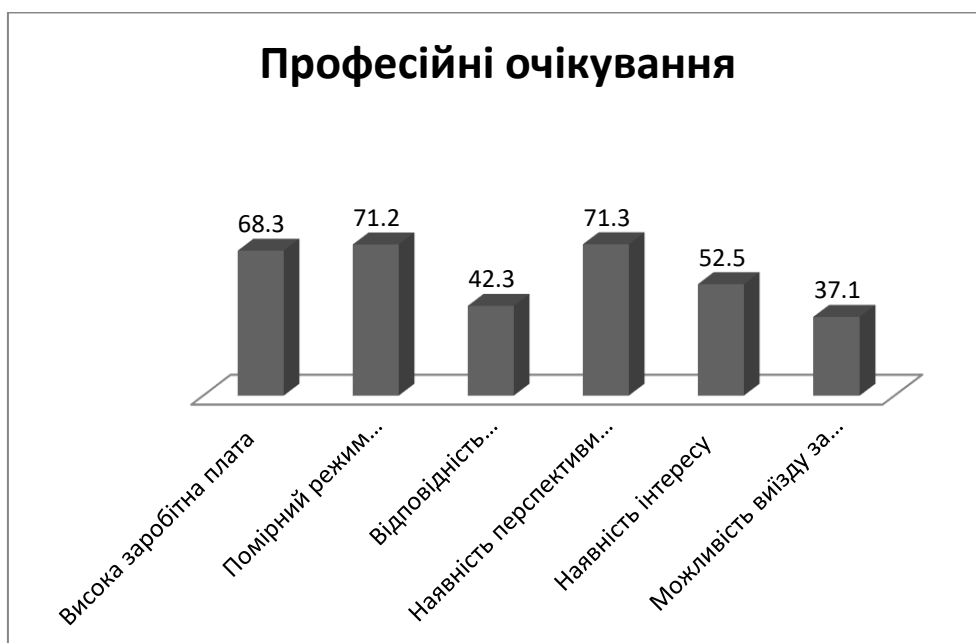

Рисунок 2.3. Результати дослідження професійних очікувань

Як бачимо на високу заробітну платню розраховують 68,3% досліджуваних, на помірний режим праці 71,2%, відповідність професійним можливостям 42,3%, наявність перспективи для кар'єрного зростання 71,3%, наявність інтересу 52,5%, можливість виїзду за кордон 37,1%.

Причини падіння ефективності можуть включати неспівпадіння між очікуваннями, сформованими до початку навчання у вищому освітньому закладі, і реальними здібностями, а також наявність неправильних уявлень та переконань. Однак, зібрані дані в основному вказують на позитивний аспект, який можна пояснити наявністю глибокого розуміння професійних задач та вимог, що сприяє формуванню реалістичних і позитивних професійних очікувань.

Для дослідження очікувань студентів-психологів щодо їхнього майбутнього в професії після завершення освіти, було розроблено набір

запитань. Анкетування проводилося шляхом запрошення учасників відзначити варіант відповіді, який, на їхню думку, був найбільш точним. Це дозволило встановити, які відповіді надавали перевагу студенти, що готуються стати психологами, і визначити їхні професійні перспективи. Результати опитування подано на рисунку 2.4.

Рисунок 2.4. Результати дослідження подальшого професійного майбутнього

Отримані дані демонструють переконливі результати, а саме – показники «працювати за отриманою спеціальністю» показали високі результати, 53,5% студентів-психологів. Результати вивчення змінної «працевлаштування за іншою спеціальністю» демонструють, що 31,2 % студентів підтримували цей варіант відповіді. Показник «продовження навчання з отриманої спеціальності» демонструє 27,3%, оскільки перед студентами-психологами постає необхідність продовжувати навчання у магістратурі. Не визначилися із своєю подальшою професійною реалізацією 17,9 % студентів-психологів.

Фінальна частина анкети була спрямована на виявлення переваг майбутніх психологів стосовно місця їх потенційного працевлаштування. Згідно з даними, представленими на рисунку 2.5, анкетування дозволило відстежити як розподіляються очікування випускників щодо майбутнього місця роботи. З результатів опитування стає зрозуміло, що близько половини випускників прагнуть знайти роботу в школах або інших навчальних закладах, складаючи 41,3%. Тим часом, значна більшість виражає бажання працювати в приватних компаніях (68,9%), за кордоном (67,9%), а також виявляють інтерес до відкриття власної справи (70,1%).

Рисунок 2.5. Результати дослідження очікуваного місця працевлаштування.

Отримані результати анкетування викликали потребу в аналізі значення очікувань випускників з використанням методів математичної статистики через застосування надійних та перевірених психодіагностичних інструментів. Ми встановили ряд критеріїв, зміна яких відображає розвиток професійних очікувань у майбутніх психологів. Використовуючи критерій мотивації до

досягнення успіху та уникнення невдач, ми намагалися ідентифікувати основні тенденції в професійних очікуваннях. Анкетування допомогло з'ясувати, що є переважаючою тенденцією серед майбутніх психологів: прагнення до успіху або боязнь невдачі.

Як бачимо на рисунку 2.6. вмотивованих на успіх психологів 35,6%%, із середнім рівнем мотивації досягнення успіху 33,2% та низького 31,2%.

Рисунок 2.6. Результати дослідження мотивації досягнення успіху

На рисунку 2.6. бачимо результати дослідження мотивації уникнення невдач. Високий рівень мотивації уникнення невдач виявлено у 27,3% досліджуваних, середній у 35,3% та низький у 37,4%.

Рисунок 2.7. Результати дослідження мотивації уникнення невдач

Коли питання стосується початку нової справи, деякі студенти-психологи заздалегідь бояться потенційного провалу, зосереджуючись на стратегіях уникнення цього міфічного невдачі, замість того, щоб замислитися про шляхи досягнення успіху. Такі студенти, орієнтовані на уникнення невдачі, часто відзначаються високим рівнем тривожності та низькою самооцінкою. Вони схильні уникати відповідальних завдань і можуть відчувати панічні атаки при зіткненні з особливо важливими завданнями, при цьому їх ситуативна тривожність може стрімко зростати. Водночас, така поведінка може супроводжуватись відповідальним підходом до діяльності. Високі показники за методикою означають орієнтацію на успіх, що вважається позитивною мотивацією. Студенти з такою мотивацією починають справу з позитивних очікувань, націлені на досягнення конструктивних результатів. Їхня активність ґрунтується на сподіванні досягти успіху та великому бажанні цього успіху. Такі особистості відзначаються впевненістю у власних силах, відповідальністю, ініціативністю та активністю, проявляють наполегливість у досягненні цілей. Середній рівень за методикою свідчить про відсутність вираженої мотивації, коли мотиваційний напрям не має чіткого визначення.

На рисунку 2.8. бачимо результати дослідження самооцінки. Високий рівень самооцінки виявлено у 28,3% досліджуваних, середній у 37,5% та низький у 34,2%.

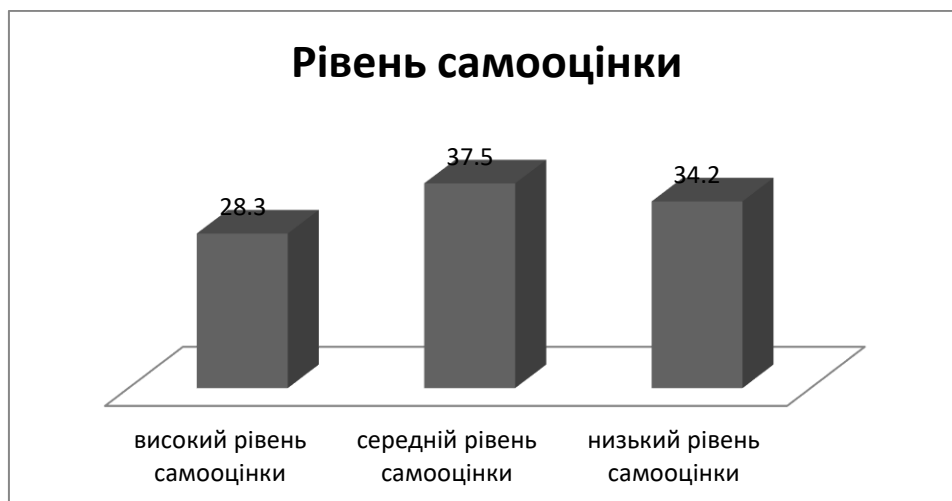

Рисунок 2.8. Результати дослідження рівнів самооцінки

На рисунку 2.9. представлено результати дослідження рівня домагань. Як бачимо, високий рівень домагань виявлено у 31,8% майбутніх психологів, середній у 33,2% та низький у 35% досліджуваних.

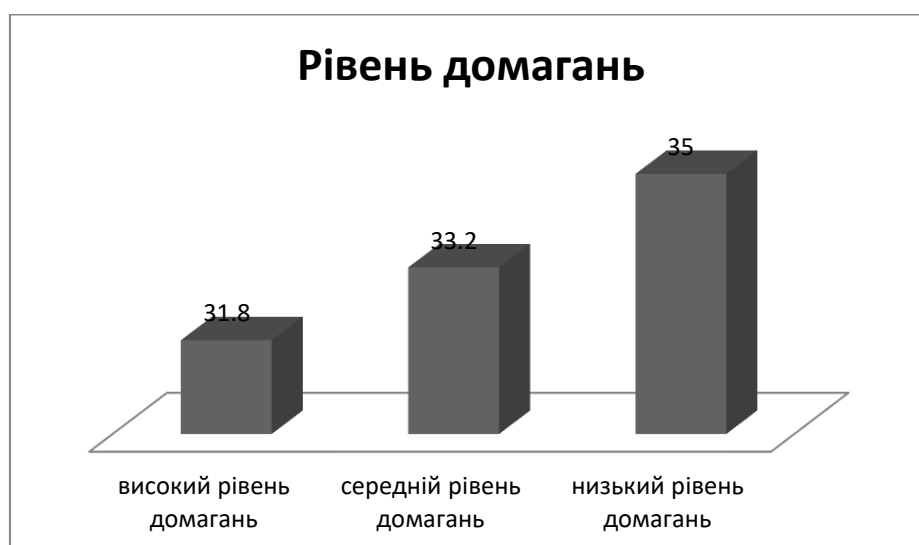

Рисунок 2.8. Результати дослідження рівнів домагань

Дослідження рівнів емоційного інтелекту дозволила засвідчити наявність високого рівня емоційного інтелекту у 35,6% досліджуваних, середнього у 33,5% та низького у 30,9% майбутніх психологів. Результати подано на рисунку 2.9.

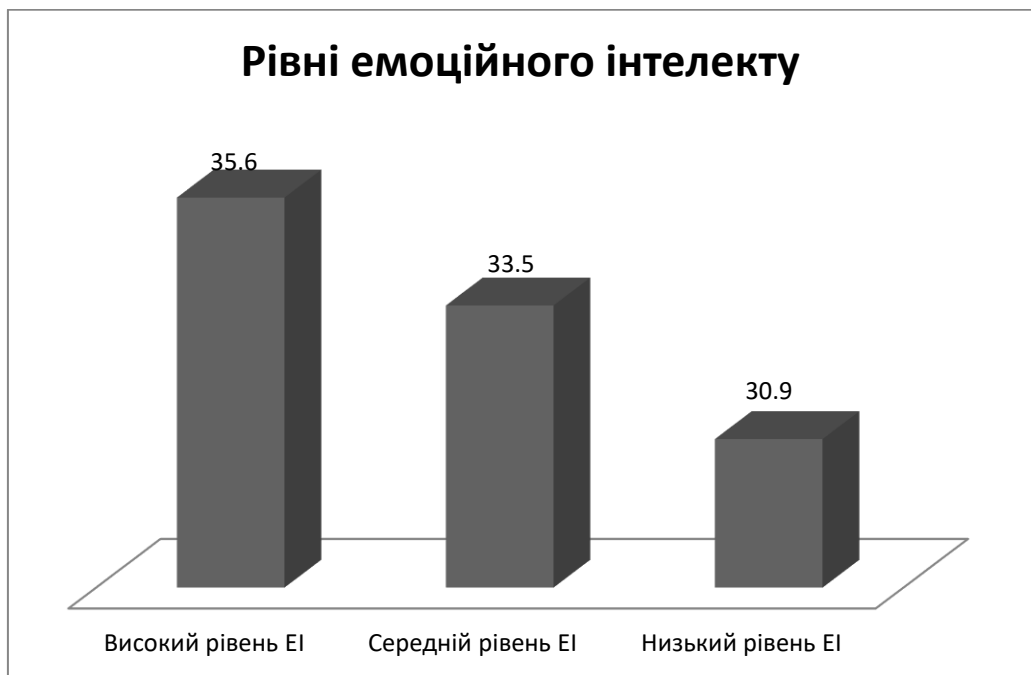

Рисунок 2.9. Результати дослідження рівнів емоційного інтелекту

Емоції та почуття відіграють ключову роль у житті соціально активної особистості, дозволяючи їй ефективно справлятися з життєвими та професійними викликами, формуючи унікальне ставлення до різноманітних ситуацій та подій. Вони сприяють зміцненню зв'язків з іншими людьми в рамках професійної та особистісної взаємодії, допомагають створити глибоке розуміння внутрішнього світу інших, та мотивувати поведінку. Управління емоціями ґрунтується на здатності особистості до самоаналізу, визначенні життєвих пріоритетів і відповідності їх особистим цінностям, оцінці важливості подій, адаптації до змін, позитивному налаштуванні та здатності соціально адекватно висловлювати свої емоції.

Складові емоційного інтелекту виявлено у майбутніх психологів у такому відсотковому відношенні: емоційна обізнаність – 34,6%, управління емоціями – 31,6%, самомотивація – 29,6%, емпатія – 49,9% та розпізнавання емоцій – 32,8%. Результати подано на рисунку 2.10.

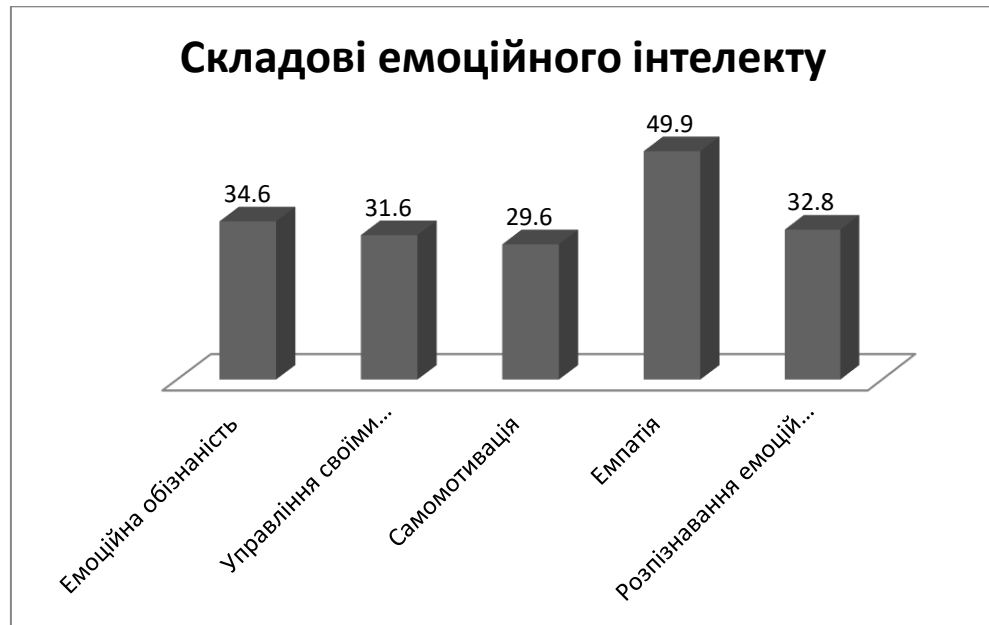

Рисунок 2.9. Результати дослідження складових емоційного інтелекту

Дослідження привабливості професії у майбутніх психологів демонструє наступні результати: суспільна цінність 38,3%, робота з людьми 52,1%, творчий характер професії 29,3%, відсутність перевтоми 33,5%, висока оплата праці 55,6%, можливість до самовдосконалення 39,7%, наявність здібностей 53,9%, відповідність характеру 32,9%, комфортна тривалість робочого дня 52,3%, відсутність частого контакту з людьми 28,3%, соціальне визнання 42,1%. Результати подано на рисунку 2.11.

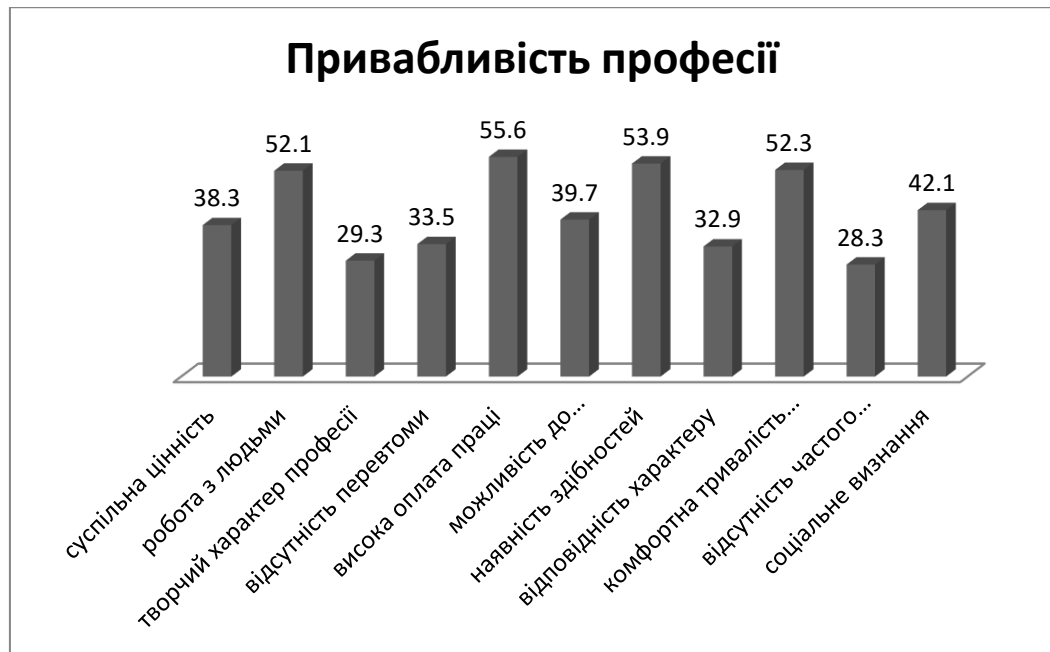

Рисунок 2.9. Результати дослідження привабливості професії

Професійний вибір обумовлюється комплексом взаємозалежних, але різнорідних чинників: екстернальними, соціальними, а також інтернальними, глибинними. Останні включають мотиваційно-ціннісні аспекти особистості, які відіграють ключову роль у виборі професії, впливаючи на зовнішні та соціальні фактори. В контексті професійного самовизначення майбутніх психологів особливо важливим є взаємодія між бажанням до самореалізації та самоствердження через суспільно цінні мотиви та стремління до самоактуалізації, засноване на потребі в осмисленні власного "Я", власної сутності та глибинних мотивів, що виходить за рамки повної ідентифікації з професійною роллю.

З метою визначення чинників розвитку професійних очікувань нами було здійснено факторний аналіз даних за допомогою програми SPSS 20.0. У таблиці 2.1 . подано результати факторного аналізу. Як бачимо в таблиці, нами було виокремлено 5 факторів: «надмірна самовпевненість», «співчутливість та прагнення допомагати», «контакт з людьми», «якісне навчання», «висока оплата праці та комфорт».

Таблиця 2.1. Результати факторного аналізу

Показники	Фактор 1 Надмірна самовпевнен ість	Фактор 2 Співчутливіс ть та прагнення допомагати	Фактор 3 Контакт з людьми	Фактор 4 Якісне навчання	Фактор 5 Висока оплата праці та комфорт
Психотерапія	0,612				
Профілактика та психокорекція відхилень	0,569				
Отримати глибокі теоретичні знання				0,551	
Можливість багато навчатися та практикувати				0,568	
Можливість навчатися у висококваліфікованих викладачів				0,563	
Навчання у дружньому середовищі			0,534		
Отримати якісну освіту				0,632	
Перспективна та затребувана спеціальність					0,553
Можливість престижної роботи	0,541				
Мати високооплачувану спеціальність	0,621				0,671
Працювати за отриманою спеціальністю		0,552			
Власна справа					0,563
Вис.рів.мотив.дос.успіху	0,532				
Високий рівень самооцінки	0,633				
Низький рівень самооцінки					
Низький рівень домагань					
Самотивація					
Емпатія		0,681			
Розпізнавання емоцій інших людей			0,532		
Високий рівень EI		0,561			
Суспільна цінність		0,558			
Робота з людьми			0,632		
Відсутність переваги					0,563
Висока оплата праці					0,682
Можливість до самовдосконалення					
Відсутність частого контакту з людьми			-0,591		

Вивчення професійних орієнтацій майбутніх психологів дозволило виділити три основні фактори, що впливають на їхній професійний вибір та підхід до роботи.

Перший фактор, який ми називаємо "надмірна самовпевненість", характеризується високими показниками в областях, таких як психотерапія, профілактика та психокорекція відхилень, можливість мати престижну та високооплачувану роботу, високий рівень мотивації досягнення успіху та високу самооцінку. Такі психологи можуть зіткнутися з труднощами у якісному виконанні своєї професійної ролі через некритичне ставлення до себе як до фахівців, що також ускладнює їхнє професійне зростання та розвиток компетентності.

Другий фактор, "співчутливість та прагнення допомагати", охоплює показники, які включають роботу за отриманою спеціальністю, емпатію, високий рівень емоційного інтелекту (EI), та сприйняття професії як суспільно цінної. Психологи з високими показниками у цьому факторі мають сильне бажання допомагати іншим, виявляти співчуття та емпатію, що є основою для ефективних міжособистісних взаємодій та гуманістичного підходу до практики.

Третій фактор, "контакт з людьми", включає прагнення до навчання у дружньому середовищі, здатність розпізнавати емоції інших, бажання працювати з людьми, а також відзначається відсутністю бажання до частого контакту з людьми як негативним показником. Цей фактор свідчить про потребу психологів у соціальній взаємодії та комунікації, як важливому аспекті їхньої професійної діяльності, водночас вказуючи на ризик перенасичення соціальними контактами.

Четвертий фактор, який ми назвали "якісне навчання", відображає високу цінність, яку студенти-психологи приділяють глибокому теоретичному навчання, багатій практичній підготовці, можливості навчатися у висококваліфікованих викладачів та загалом отримати якісну освіту. Це підкреслює їхнє прагнення до глибокого розуміння предмету та отримання відповідної кваліфікації для якісного надання психологічної допомоги.

П'ятий фактор, "висока оплата праці та комфорт", вказує на бажання студентів-психологів мати перспективну та високооплачувану спеціальність, власну справу, уникати перевтоми та отримувати високу оплату за свою працю. Це відображає їхні сподівання на комфортні умови праці та достойну винагороду за свою роботу. Однак, не завжди можливо одразу знайти високооплачувану позицію, що може стати перешкодою для реалізації професійних амбіцій та подальшого розвитку.

Кожен з цих факторів відіграє важливу роль у формуванні професійного шляху майбутніх психологів, вказуючи на різноманітність мотивацій та підходів до вибору та виконання професійних обов'язків. Ці фактори підкреслюють різні аспекти мотивації та очікувань студентів-психологів. Вони вказують на важливість якісної освіти та професійної підготовки, а також на бажання мати стабільні та комфортні умови праці. Це підкреслює необхідність збалансувати між прагненням до професійного зростання та реалістичними очікуваннями щодо робочих умов та оплати праці.

2.3. Програма корекції професійних очікувань майбутніх психологів

Формування професійних очікувань майбутніх психологів через теоретичну підготовку та психологічну корекцію в навчальному процесі відкриває нові можливості для розвитку професійної ідентичності та компетентності. Використання методів індивідуального консультування та групового соціально-психологічного тренінгу стає ефективним засобом не тільки для корекції професійних очікувань, але й для розвитку умінь ефективної взаємодії в соціумі.

Груповий соціально-психологічний тренінг має переваги, які виходять за рамки традиційного індивідуального консультування, надаючи можливість учасникам навчитися управлінню власною поведінкою в групі, розвивати навички спілкування та отримувати зворотний зв'язок. Це особливо цінно для

майбутніх психологів, чия професія вимагає глибокого розуміння міжособистісної взаємодії та ефективної комунікації.

Основні завдання, поставлені в процесі розробки та впровадження психологічного тренінгу, спрямовані на розвиток особистісних та професійних якостей студентів, у тому числі умінь ефективного спілкування, самопізнання, аналізу власних цілей та установок, а також корекцію нереалістичних очікувань.

Таким чином, програма психологічних тренінгів може стати важливою частиною навчального процесу, що сприяє не тільки професійному, але й особистісному розвитку студентів-психологів, готуючи їх до ефективної роботи в майбутній професії.

Програма тренінгу, спрямована на корекцію професійних очікувань майбутніх психологів, відіграє ключову роль у підготовці студентів до майбутньої професійної діяльності. Цільові завдання програми охоплюють широкий спектр аспектів, що стосуються як особистісного розвитку, так і професійної підготовки:

Розвиток комунікативних навичок — тренінги допомагають студентам набути важливих умінь для ефективного спілкування у групі, у тому числі вміння виявляти та подолати психологічні бар'єри в комунікації, а також засвоїти конструктивні способи взаємодії.

Самопізнання та корекція поведінки — акцент на аналізі власного "Я", що сприяє усвідомленню та корекції деструктивних моделей поведінки, формуванню позитивного ставлення до себе та власних психічних особливостей.

Формування цілей та установок — допомога студентам у визначенні власних життєвих цілей та установок, що є важливим для професійного самовизначення та мотивації.

Корекція професійних очікувань — психокорекція спрямована на усвідомлення та корекцію нереалістичних очікувань щодо себе як професіоналів та інших, дозволяє формувати реалістичний образ професіонала.

Розуміння ролі в професійній взаємодії — усвідомлення себе як активного учасника професійної міжособистісної взаємодії, що включає вміння ефективно співпрацювати з колегами та клієнтами.

Закріплення професійних навичок — підкреслення важливості практичної підготовки для усвідомлення себе в системі професійної діяльності та закріплення основних навичок, необхідних для ефективного виконання професійних обов'язків.

Така комплексна програма також сприяє покращенню професійної компетентності майбутніх психологів, але й їхньому особистісному розвитку, допомагаючи формувати здорове професійне та особистісне "Я". Реалізація таких програм вимагає високої кваліфікації викладачів та психологів, а також відповідної підтримки з боку навчального закладу.

Тренінгова програма, розроблена для майбутніх психологів, організована у вигляді чотирьох блоків, кожен з яких має свою унікальну мету та набір вправ, спрямованих на розвиток важливих професійних та особистісних якостей. Програма включає 6 занять тривалістю 1 година 30 хвилин кожне, які детально розроблені для досягнення конкретних цілей.

Перший блок: Вступний

Мета: Знайомство, інтеграція групи, створення дружньої та невимушеної атмосфери.

Вправи: Розроблені та модифіковані методики для знайомства та рефлексії емоцій, пов'язаних із знайомством. Вправи адаптовані до динаміки групи та її психоемоційного стану.

Другий блок: Актуалізація очікувань

Мета: Дослідження очікувань, цінностей та їх підстав. Виявлення та аналіз інфантильних очікувань та їх впливу на сучасне сприйняття професії.

Вправи: Зосереджені на глибокому аналізі особистісної проблематики, з акцентом на складніші психоемоційні аспекти.

Третій блок: Усвідомлення професійної ролі

Мета: Розвиток професійних навичок, інтеграція у професійне середовище, прийняття професійної ролі.

Вправи: Спрямовані на усвідомлення себе у системі професійного спілкування, розвиток відповідних навичок для ефективної професійної діяльності.

Четвертий блок: Завершальний

Мета: Вихід з ролі, досягнення емоційної стабільності, комфорту, оптимізму, планування майбутнього.

Вправи: Використання словесних технік для обміну почуттями та аналізу досвіду, з мінімальним акцентом на активну психокорекцію.

Кожен блок тренінгу ретельно спланований для того, щоб учасники могли не тільки розвинути необхідні професійні та особистісні якості, але й ефективно коригувати свої професійні очікування. Такий підхід дозволяє майбутнім психологам глибше усвідомити власні мотиви, цінності та очікування від майбутньої професійної діяльності, а також забезпечує їм інструменти для ефективної роботи у професійній сфері.

Короткий зміст тренінгової програми корекції професійних очікувань майбутніх психологів.

ЗАНЯТТЯ 1.

Рефлексія

Вправа «Знайомство».

Вправа «Вежі»

Вправа «Загадка семи мудреців»

Вправа «Метафоричний самоопис».

Вправа «Привіт».

Вправа «Зустріч із зав'язаними очима».

Рефлексія заняття.

ЗАНЯТТЯ 2.

Рефлексія.

Вправа «Зіпсований телефон».

Вправа «Асоціації».

Вправа «Подарунок».

Вправа «Компліменти».

Вправа «Наскільки Ви впевнені в собі».

Рефлексія заняття.

ЗАНЯТТЯ 3.

Рефлексія.

Вправа «Пінгвіни».

Вправа «Я боюсь».

Вправа «Лінія мого життя».

Вправа «Крок у майбутнє».

Вправа «Проблемна ситуація».

Рефлексія заняття.

ЗАНЯТТЯ 4.

Рефлексія.

Вправа «Порожній стілець».

Вправа «Моя сім'я».

Вправа «Телефонна розмова».

Вправа «Чарівний магазин».

Вправа «Бар'єр».

Вправа «Учитель-учні».

Рефлексія заняття.

ЗАНЯТТЯ 5.

Рефлексія.

Вправа «Консультант-клієнт».

Вправа «Бесіда з директором школи».

Вправа «Поговоримо?».

Вправа «Активність консультанта».

Вправа «Релаксація».

Рефлексія заняття.

ЗАНЯТТЯ 6.

Рефлексія.

Вправа «Довіряюче падіння».

Вправа «Зажим».

Вправа «Ромашка».

Вправа «Позитивне прощання»

Висновки до другого розділу

На кожному витку професійного розвитку завдяки цим змінам трансформуються і очікування студента-психолога. Для дослідження професійних очікувань нами було підібрано комплекс психодіагностичних методик та сформовано групу із 63 студентів 4-го та 5-го курсів.

Досліджувані психологи досить високо оцінюють розвиток власних професійних навичок, прагнуть отримати глибокі теоретичні знання, можливість навчатися у висококваліфікованих викладачів, перспективна та затребувана спеціальність, помірний режим праці, перспективи для кар'єрного зростання, вмотивовані на успіх, із високим рівнем емоційного інтелекту. Також нами було виявлено такі фактори розвитку професійних очікувань: «надмірна самовпевненість», «співчутливість та прагнення допомагати», «контакт з людьми», «якісне навчання», «висока оплата праці та комфорт».

Формування професійних очікувань майбутніх психологів через теоретичну підготовку та психологічну корекцію в навчальному процесі відкриває нові можливості для розвитку професійної ідентичності та компетентності.

Цільові завдання програми корекції охоплюють широкий спектр аспектів, що стосуються як особистісного розвитку, так і професійної підготовки: розвиток комунікативних навичок, самопізнання та корекція поведінки, формування цілей та установок, корекція професійних очікувань, розуміння ролі в професійній взаємодії, закріплення професійних навичок.

Тренінгова програма організована у вигляді чотирьох блоків, кожен з яких має свою унікальну мету та набір вправ, спрямованих на розвиток важливих професійних та особистісних якостей. Програма включає 6 занять тривалістю 1 година 30 хвилин кожне, які детально розроблені для досягнення конкретних цілей.

ВИСНОВКИ

На основі теоретичного аналізу літератури було виділено дві основні категорії чинників, що впливають на динаміку професійних очікувань майбутніх психологів протягом навчального процесу: об'єктивні та суб'єктивні.

Об'єктивні чинники включають аспекти, що пов'язані безпосередньо з навчальним процесом та соціальними факторами. Це може бути якість та зміст навчального матеріалу, методики викладання, професійне середовище, а також вплив соціальних очікувань від професії психолога. Такі чинники визначають, як студенти сприймають професійну діяльність, її реальні та потенційні можливості.

Суб'єктивні чинники охоплюють особистісні аспекти студентів, що стосуються їхнього внутрішнього світу, переконань, цінностей та емоційного досвіду. Вони поділяються на усвідомлені та неусвідомлені. Усвідомлені чинники включають професійну самооцінку, рівень амбіцій та прагнення до самоактуалізації. Неусвідомлені чинники можуть бути зумовлені раннім досвідом, емоційними станами та захисними механізмами, що впливають на професійні очікування опосередковано, формуючи індивідуальний психологічний наратив.

Динаміка професійних очікувань відбувається під впливом цих чинників, які взаємодіють між собою та зовнішнім середовищем, формуючи у студентів уявлення про професію, її виклики та перспективи. Зміна очікувань протягом навчального процесу відображає еволюцію професійної ідентичності майбутніх психологів, їх готовність до майбутньої діяльності та адаптацію до професійних вимог. На кожному витку професійного розвитку завдяки цим змінам трансформуються і очікування студента-психолога. Для дослідження професійних очікувань нами було підібрано комплекс психодіагностичних методик та сформовано групу із 63 студентів 4-го та 5-го курсів. Досліджувані психологи досить високо оцінюють розвиток власних професійних навичок, прагнуть отримати глибокі теоретичні знання, можливість навчатися у

висококваліфікованих викладачів, перспективна та затребувана спеціальність, помірний режим праці, перспективи для кар'єрного зростання, вмотивовані на успіх, із високим рівнем емоційного інтелекту.

Також нами було виявлено такі фактори розвитку професійних очікувань: «надмірна самовпевненість», «співчутливість та прагнення допомагати», «контакт з людьми», «якісне навчання», «висока оплата праці та комфорт».

З метою подолання нереалістичних професійних очікувань, нами було розроблено корекційну програму. Цільові завдання програми корекції охоплюють широкий спектр аспектів, що стосуються як особистісного розвитку, так і професійної підготовки: розвиток комунікативних навичок, самопізнання та корекція поведінки, формування цілей та установок, корекція нереалістичних та неадекватних професійних очікувань, розуміння ролі в професійній взаємодії, закріплення професійних навичок.

Тренінгова програма організована у вигляді чотирьох блоків, кожен з яких має свою унікальну мету та набір вправ, спрямованих на розвиток важливих професійних та особистісних якостей. Програма включає 6 занять тривалістю 1 година 30 хвилин кожне, які детально розроблені для досягнення конкретних цілей.

Перспективою подальших досліджень вважаємо впровадження програми корекції професійних очікувань. Вона може значно підвищити рівень професійної підготовки, дозволяючи студентам сформувати цілісне уявлення про майбутню професію та виробити необхідні навички для її ефективного виконання. Формування адекватних професійних очікувань може здійснюватися у контексті теоретичної підготовки та засобами психологічної корекції у навчальному процесі, які мають потенціал прояснити образ майбутньої професії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боришевський М. Дорога до себе : монографія. Київ : Академвидав, 2010. 416 с.
2. Вавринів О. Організація та проведення психологічних і соціально-психологічних досліджень: *практичний посібник*. ЛьвДУВС, 2023. 116с.
3. Вавринів О.С., Формування критичного мислення майбутніх психологів шляхом вивчення дисципліни «Математичні методи у психології»: зб.наук.праць. Львів: ЛьвДУВС, 2023. Вип.1. С.13-17.
4. Вавринів О.С., Турбан В.В., Завацька Н.Є., Побокіна Г.М. Самоставлення як особистісна властивість у міжособистісному та професійно-педагогічному спілкуванні науково-педагогічного працівника закладів вищої освіти. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи*, 2023. Вип.3. С.75-83.
5. Вірна Ж. П. Вивчення психологічних параметрів усвідомлення професійного образу майбутніми практичними психологами. *Науковий вісник ВДУ*. 1998. № 9. С. 25–29.
6. Дуткевич Т. В. Загальна психологія: теоретичний курс : *навчально-методичний посібник*. Кам'янець-Подільський, 2015. 432 с.
7. Завацька Н. Є. Соціально-психологічні аспекти адаптації молоді до умов ринкової економіки : монографія. Луганськ : СНУ імені В. Даля, 2012. – 228 с. 432
8. Завацька Н. Є. Соціокультурні та психологічні аспекти адаптації особистості в сучасному соціумі : монографія. Луганськ : Вид-во імені В. Даля, 2012. – 320 с.
9. Завацька Н. Є. Суб'єктне самовизначення та адаптація особистості в системі економічних відносин : соціально-психологічний аспект : монографія / Н. Є. Завацька, В. Є. Харченко, Л. В. Хитрош / Під ред. Н. Є. Завацької. – Луганськ : СНУ імені В. Даля, 2012. – 192 с.

10. Зайченко І. В. Педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. [2-е вид.]. Київ : Освіта України, КНТ, 2008. 528 с.

11. Коваль Д. Способи формування реалістичних професійних домагань у студентів – майбутніх психологів. Knowledge, Education, Law, Management 2020 № 4 (32), vol. 1 DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.4.1.7>

12. Ковальчук З.Я. Соціальні очікування студентської молоді у вимірах психологічного благополуччя. Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві : збірник матеріалів VI Всеукраїнської науково-практичної конференції (22 жовтня 2021 року) / уклад. В. С. Бліхар. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. С. 95-100.

13. Коновалова О. А. Глибинно-психологічне пізнання феномена експектацій методом активного соціально психологічного навчання : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2002. 20 с.

14. Коновалова О. А. Глибинно-психологічне пізнання феномена експектацій методом активного соціально психологічного навчання : дис. ...канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2001. 229 с.

15. Кононенко О. І. Взаємозв'язок між різними проявами перфекціонізму та особистісними чинниками особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету*: зб. наук. праць ХДУ. – Серія : психологічні науки / За ред. О. Є. Блинової. – Херсон : ВД «Гельветика», 2015. – Вип. 3. – С. 38–42.

16. Міхно К. О. Динаміка уявлень студентів-психологів про майбутню професію : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2008. 243 с.

17. Панок В. Г. Професійне становлення практичних психологів: досвід і перспективи. Психологія і суспільство. 2013. № 3. С. 135–141. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psis_2013_3_18.

18. Пов'якель Н. І. Концептуальне обґрунтування моделі саморегуляції професійного мислення практичного психолога. *Збірник наукових праць*:

філософія, соціологія, психологія. Івано-Франківськ : Плай, 2001. Випуск 6. Ч. 1. С. 61–69.

19. Пов'якель Н. І. Профілактика професійної дезадаптації психологів практиків. Київ : Шк. світ, 2011. 128 с.

20. Попович І. С. Експериментальні дослідження соціальних очікувань особистості в англomовній науковій літературі. Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин : Матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф., 23 квіт. 2016 р., м. Кам'янець-Подільський / За ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський : Медобори–2006, 2016. – С. 73–75.

21. Попович І. С. Концептуальні положення дослідження соціальних очікувань особистості. Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Ін-т. психол. імені Г. С. Костюка НАПН України / За ред. С. Д. Максименка. – Т. IX: Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія : Вип. 10. – К.: Фенікс, 450 2016. – С. 277–288.

22. Попович І. С. Мотиваційний компонент соціально-психологічних очікувань. *Проблеми загальної та педагогічної психології* : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. – К. : «ГНОЗІС», 2011, т. XIII, ч. 4. – С. 290–297.

23. Попович І. С. Оптимізація розвитку соціально-психологічних очікувань у студентській групі : навч.-метод. посіб. / Ігор Степанович Попович. – Херсон : ВАТ «ХМД», 2013. – 204 с.

24. Попович І. С. Роль соціальних очікувань у формуванні професійної культури особистості. Професійна культура фахівця: сутність, реалії, перспективи : Матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., 23–24 лист. 2016 р., м. Суми. – Суми : ФОП Цьома С. П., 2016. – С. 34–37

25. Попович І. С. Типологічні особливості очікувань. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : психологія. Харків : Вид. дім«Гельветика», 2014. Т. 2. Вип. 1. С. 54–70.

26. Попович І.С. Самооцінка як критерій соціально-психологічних очікувань. Збірник наукових праць Ін-ституту психології ім. Г.С. Костюка

НАПН України / За ред. С.Д. Максименка. – Т. XII, част. 3. – К., 2010. – С.326–333.

27. Попович, І. С. Психологія соціальних очікувань особистості : дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.05. Херсонський державний університет МОН України. – Херсон, 2017. – 541 с.

28. Радзівіл, К. Роль самооцінки особистості майбутніх психологів у формуванні професійних очікувань у навчальному процесі. *Збірник наукових праць "Проблеми сучасної психології"*, 2019. (28). <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2015-28.%p>

29. Руденко Л., Сірко Р., Стельмах О., Вавринів О. Методичні засади формування комунікативної культури майбутніх психологів: посібник. Львів, 2020. 71 с.

30. Савельчук І. Соціальні очікування молоді: від теоретичного осмислення до практичного застосування у воєнний та післявоєнний період. *Social Work and Education*, 2022. Vol. 9, No. 1. pp. 113-121. DOI: 10.25128/2520-6230.22.1.9

31. Сергеєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасека О. В. Вікова психологія : навчальний посібник. Київ : ТОВ «Центр учбової літератури». 2012. 384 с.

32. Сурякова М. В. Психологічні особливості кар'єрних очікувань майбутніх інженерів-металургів у процесі професійного становлення : дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.03. Українська інженерно-педагогічна академія. – Харків, 2009. – 237 с

33. Титаренко Т. М. Життєві домагання особистості у сучасному потенціалістському дискурсі. Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України : зб. наук. пр. Київ, 2006. Вип. 25. С. 416–430.

34. Фрадинська А. П. Психологічні особливості професійних очікувань майбутніх соціальних працівників : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Хмельницький, 2012. 241 с.

35. Чарнецькі К. Психологія професійного розвитку особистості : автореф. Дис д-ра психол. наук . Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. Київ, 1999. 48 с.

36. Яценко Т. С. Концептуальні засади і методика глибинної психокорекції: Підготовка психолога-практика : навчальний посібник. Київ : Вища шк., 2008. 342 с.

37. Климчук, В. О. Психологія посттравматичного зростання: монографія. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький: Імекс-ЛТД.

38. Максим, О. В., Рябовол, Т. А. Особливості прогностичних умінь та ціннісних орієнтацій у контексті очікувань від майбутнього у підлітків з девіантною поведінкою. *Молодий вчений*. 2020. 9(2). 120-124. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2020_9\(2\)](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2020_9(2))

39. Максимович, О. В.. Соціально-статусні преференції та кар'єрні очікування підліткової молоді Прикарпаття (за результатами опитування учнів випускних класів закладів загальної середньої освіти). *Вісник Одеського національного університету*. Соціологія і політичні науки. 2018. 23(1). 68-78. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_sip_2018_23_1_9

40. Попович, І. С. Конструювання особистістю моделі очікуваного майбутнього. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : психологічні науки : зб. наук. праць ХДУ. 6. 2015. 145–154.

41. Попович, І. С., Блінова, О. Є. Контент-аналізування соціальних очікувань майбутніх соціальних психологів. *Психологічний часопис*. 3. 2019. 92-106. http://nbuv.gov.ua/UJRN/psch_2019_3_8

42. Brunswik E. Organismic achievement and environmental probability. *Psychological Review*. 1943. № 50. P. 255–272.

43. Freud S. Inhibitions, symptoms, and anxiety. Standard edition. London : Hogarth Press, 1959. Vol. 20. P. 231.

44. Higgins M. Conflicting and competing roles and expectations: The conundrum of failing social work students on placements. *Socialni Prace*. 2017. № 17 (1). P. 38–46.
45. Hoppe F. Erfolg und Misserfolg. *Psychologische Forschung*. Bd., 1930. № 14.
46. Maslow A. H. *The father reaches of human nature*. New York : Viking, 1971. P. 45–50.
47. McClelland D. C., Clark R. A., Robv T. B., Atkinson J. W. The projective expression of need for achievement on thematic apperception. *Journal of Experimental Psychology*. 1949. № 39. P. 253.
48. Merton R. K. The Role-set Problems in Sociological Theory. *Brit. J. Soc.*, 1957. № 2.
49. O. Zaverukha, I. Popovych, Y. Karpenko, O. Kozmenko, O. Stelmakh, O. Borysenko, I. Hulias, Z. Kovalchuk. Dynamics of Successful Formation of Professional Identity of Future Psychologists in Higher Education Institutions. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*. 2022. Volume 14, Issue 1, pages: 139-157 <https://doi.org/10.18662/rrem/14.1/511>
50. Perlz F. S. *Gestalt Therapy Verbatim*. Toronto, New York & London : Bantam Books, 1971. P. 23.
51. Popovych, I. S., Machynska, N. I., Lozynska, S. V., Nos, L. S., Derkach, Yu. Ya., Prots, M. O., Kovalchuk, Z. Ya. & Los, O. M. (2020). Experimental research of the social expectations of holders of master's degree in pedagogy. *Revista ESPACIOS*, Vol. 41(№6). Page 27. Retrieved from: <https://www.revistaespacios.com/a20v41n06/20410627.html>
52. Rogers C. R. *A theory of therapy, personality and interpersonal relationships as developed in the client-centered Framework. A study of a Science study. I. Conceptual and Systematic. Psychology*. New York, 1959. Vol. 3. P. 131–147.
53. Viacheslav BLIKHAR, Zoriana KOVALCHUK, Olena VAVRYNIV, Roman YAREMKO, Viktorja BODNARCHUK, Andrii TSIUPRYK. Results of the

Implementation of a Comprehensive Socio-Psychological Program to Foster Professional Empathy Among Professionals in the Helping Professions. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*. 2023, Volume 14, Issue 2, pages: 1-13 | <https://doi.org/10.18662/brain/14.2/440>

54. Vroom V H. *Work and motivation*. New York : Wiley, 1964. 331 p. Woodworth R. S. Reinforcement of perception. *American journal of psychology*. 1947. № 40. P. 119–125

55. Yaremko, R., Vavryniv, O.; Tsiupryk, A., Perelygina, L., & Koval, I. Research of content parameters of the professional self-realization of future fire safety specialists. *Amazonia Investiga*, 11(53), 2022, 288-297. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.53.05.28>

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета

1. Ваша стать: чоловіча жіноча
2. Ваш вік _____ років.
3. Прізвище, ім'я, по батькові _____
4. Група _____
5. Якими практичними навичками Ви володієте?

Навички	«Так» / «Ні»
Психодіагностика	
Психоконсультування	
Психокорекція	
Психотерапія	
Профілактика та психокорекція відхилень	
Інше (вказіть, що саме)	

6. Ваша мета навчання на факультеті, проранжуйте за значущістю від 1 до 10 (поставте значення, якщо показник неважливий, поставте 0).

Отримання глибоких теоретичних знань	
Можливість навчатися з цікавістю	
Можливість багато навчатися і практикувати	
Можливість навчатися у висококваліфікованих викладачів	
Навчання у веселому та дружньому студентському колективі	
Отримання вищої освіти	
Якісне навчання	
Перспективна та затребувана спеціальність	
Можливість престижної роботи в Україні	
Високооплачувана спеціальність	
Нові друзі і корисні знайомства	

7. Чим плануєте займатися після закінчення університету?

Працювати за отриманою спеціальністю	
Працювати за іншою спеціальністю (вказіть якою)	
Продовжити навчання з отриманої спеціальності	
Нічого не робити	

Важко відповісти	
------------------	--

8. Де Ви маєте бажання працювати після закінчення університету?

У державній організації (школі)	
У приватній компанії (школі)	
В іноземній компанії	
Власна справа	
Інше (вказіть, що саме)	

9. Яким характеристикам, на Вашу думку, повинна відповідати робота, яка б Вас привабила? Проранжуйте за значущістю від 1 до 10 (поставте значення, якщо характеристика неважлива, поставте 0).

Висока заробітна плата	
Помірний режим роботи	
Відповідність вашим професійним можливостям	
Наявність перспективи для кар'єрного зростання	
Наявність інтересу до роботи	
Наявність можливості виїзду за кордон або спілкування із закордонними колегами	
Інше (вказіть, що саме)	